

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Оптимізація структури та рівня доходів населення в Україні
як фактору соціальної безпеки»

Виконав: студент групи СЗ-23-1мз

Чернуха Олексій Вікторович

Спеціальність 232«Соціальне
забезпечення»

Керівник к.держ.упр., доц. Корягіна Т.В.

Рецензент _____

_____ (місце роботи)

_____ (посада)

_____ (науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

Ступінь вищої освіти магістр

Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

В.Є.Тараненко

“ 04 ” вересня 2024 р.

**ЗАВДАННЯ
НА МАГІСТЕРСЬКУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ**

Чернухи Олексія Вікторовича

1. Тема роботи «Оптимізація структури та рівня доходів населення в Україні як фактору соціальної безпеки»

керівник роботи к.держ.упр., доц. Корягіна Т.В.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджена наказом УМСФ від “03” вересня 2024 р. № 664 кс

2. Строк подачі студентом закінченої роботи 03.01.2025

3. Вихідні дані до роботи: 1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. 2. Державна служба статистики.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки.

1. Теоретико-методичні аспекти впливу структури доходів населення на соціальну безпеку

2. Аналіз основних тенденцій в структурі та рівні доходів населення в Україні в контексті формування соціальної безпеки.

3. Перспективні напрямки оптимізації структури та рівня доходів населення в Україні.

5. Перелік графічного матеріалу (Рисунки: Доходи населення України за 2018-2021 рр.; Динаміка мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати за 2022-2024 рр.; Динаміка номінального та реального наявного доходу за 2018-2021 рр.; Рівень бідності населення України за 2018-2022 рр.; Середній розмір призначеної місячної пенсії з віком та по інвалідності за 2019-2023 рр.; Рівень тіньової економіки, % до обсягу офіційного ВВП. Таблиці: Існуючі підходи науковців до визначення поняття «дохід»/»доходи» населення; Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими соціальної безпеки в ракурсі доходів населення; Структура доходів населення України за 2018-2021 рр.; Динаміка та структура доходів населення України за місцем проживання за 2020-2021 рр.; Рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі за 2022-травень 2024 рр.; Індикатори соціальної безпеки населення України пов'язані з формуванням та розподілом доходів та ін.

6. Дата видачі завдання “04” вересня 2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ за/п	Назва етапів магістерської кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	04.09.2024	виконано
2.	Пошук та опрацювання літературних джерел	05.09.2024 – 15.09.2024	виконано
3.	Написання вступу кваліфікаційної роботи	15.09.2024 – 30.09.2024	виконано
4.	Виконання I розділу	01.10.2024 – 20.10.2024	виконано
5.	Виконання II розділу	21.10.2024 – 20.11.2024	виконано
6.	Виконання III розділу	21.11.2024 – 10.12.2024	виконано
7.	Написання висновків	20.12.2024 – 24.12.2024	виконано
8.	Оформлення роботи і передача на перевірку науковому керівнику	25.12.2024 – 03.01.2025	виконано
9.	Захист кваліфікаційної роботи згідно графіку		

Студент _____ Чернуха О.В.
(підпис)

Керівник _____ Корягіна Т.В.
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

АНОТАЦІЯ

Чернуха О.В. Оптимізація структури та рівня доходів населення в Україні як фактору соціальної безпеки.

Магістерська кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Магістр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025.

Магістерська кваліфікаційна робота складається з вступу, 3 розділів, висновків. Викладена загалом на 69 сторінках, основний текст – на 62 стор., містить 9 таблиць, 6 рисунків. Список використаних джерел містить 49 найменування.

Зміст анотації:

В магістерській кваліфікаційній роботі проаналізовано проблема оптимізації структури та рівня доходів населення в Україні. Проведений аналіз динаміки доходів населення України за останні роки, досліджуються джерела доходів та їх структура. На основі проведеного аналізу розробляються конкретні заходи та пропозиції щодо оптимізації структури та рівня доходів населення в Україні. До них належать: покращення податкової системи з метою стимулювання економічного зростання та створення нових робочих місць; підтримка соціально вразливих верств населення; боротьба з корупцією та тіньовою економікою. Запропоновані в роботі заходи та пропозиції мають практичну цінність і можуть бути використані для розробки державної політики у сфері доходів населення.

Ключові слова: доходи населення, структура доходів, рівень доходів, соціальна безпека, безробіття, соціальне забезпечення.

ABSTRACT

Chernukha O.V. Optimisation of the structure and level of income of the population in Ukraine as a factor of social security.

Graduation work for obtaining a higher education degree «master» in the specialty 232 «"Social welfare"». – University of Customs and Finance, Dnipro, 2025

The master's thesis consists of an introduction, 3 chapters, and conclusions. It is presented in total on 69 pages, the main text is on 62 pages, contains 9 tables, 6 figures. The list of used sources contains 42 names.

The master's thesis analyses the problem of optimising the structure and level of income of the population in Ukraine. The author analyses the dynamics of incomes of the population of Ukraine in recent years, examines the sources of income and their structure. On the basis of the analysis, specific measures and proposals for optimising the structure and level of income in Ukraine are developed. These include: improving the tax system in order to stimulate economic growth and create new jobs; support for socially vulnerable groups of the population; and the fight against corruption and the shadow economy. The measures and proposals proposed in this paper are of practical value and can be used to develop the state policy in the field of personal income.

Keywords: population income, income structure, income level, social security, unemployment, social security.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ	7
1.1 Структура та джерела доходів населення	7
1.2 Фактори, що впливають на рівень та структуру доходів населення	12
1.3 Методологічні аспекти оцінки впливу структури та рівня доходів населення на соціальну безпеку населення	15
Висновки до розділу 1	24

РОЗДІЛ 2	АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В СТРУКТУРІ ТА РІВНІ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	26
2.1	Аналіз динаміки та структури доходів населення України	26
2.2	Вплив війни на доходи населення	31
2.3	Оцінка доходів населення у контексті формування соціальної безпеки населення	36
	Висновки до розділу 2	41
РОЗДІЛ 3	ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ТА РІВНЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	42
3.1	Реформування державної політики у сфері регулювання доходів населення	42
3.2	Напрямки підвищення соціальної безпеки в сфері доходів населення	47
	Висновки до розділу 3	59
	ВИСНОВКИ	66
	СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69
	ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність теми дослідження «Оптимізація структури та рівня доходів населення в Україні як фактору соціальної безпеки» обумовлена значним впливом доходів населення на економічний розвиток країни, соціальну стабільність та добробут громадян, а отже і соціальну безпеку суспільства. В умовах суттєвих тривалих трансформацій у всіх сферах життя українців, питання структуризації доходів та їх впливу на життя громадян набуває особливого значення. Нерівномірність доходів, високий рівень бідності, інфляційні процеси та нестабільність ринку праці вимагають ефективних механізмів державного регулювання та оптимізації доходів населення задля мінімізації соціальних ризиків.

Однією з головних проблем сучасної України є нерівномірність розподілу доходів. За даними статистики, значна частина населення живе за межею бідності, що негативно впливає на соціальну стабільність та економічний розвиток країни. Крім того, високий рівень тіньової економіки та нерегулярні доходи сприяють збільшенню соціальної напруженості. В цих умовах дослідження структури доходів населення, виявлення основних

факторів, що впливають на рівень доходів, та розробка шляхів їх оптимізації є надзвичайно важливими.

Мета і завдання роботи. Метою дослідження роботи є розробка теоретичних та практичних рекомендацій щодо оптимізації структури та рівня доходів населення України з точки зору підвищення рівня соціальної безпеки населення. Для досягнення цієї мети вирішені наступні завдання:

- визначення сутності та видів доходів населення;
- розгляд факторів, що впливають на рівень та структуру доходів населення;
- аналіз динаміки та структури доходів населення України як фактору формування соціальної безпеки;
- окреслення державної політики у сфері регулювання доходів населення задля підвищення рівня соціальної безпеки;
- визначення шляхів боротьби з тіньовою економікою та легалізації доходів.

Об'єкт та предмет дослідження. Об'єктом дослідження роботи є структура та рівень доходів населення України. Предметом дослідження роботи є методи та механізми оптимізації структури та рівня доходів населення України.

Методи дослідження: системний підхід; групування; метод середніх, абсолютних та відносних величин; економіко-статистичного порівняння; методи аналізу пропорційності; синтез, графічний метод.

Інформаційною базою дослідження є праці вітчизняних авторів, котрі досліджували питання доходів населення, серед них: Саввов А. А., Панчишин С, Савлук М., Чурбанов К. Р., Тищенко О. В., Бардакова С. М., Ховрак І. В.; чинні нормативно-правові акти; статистичні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Пенсійного фонду України.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці комплексного підходу до оптимізації структури та рівня доходів населення України, який враховує як економічні, так і соціальні фактори формування соціальної безпеки населення в країні.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати дослідження можуть бути використані для розробки державної політики у сфері доходів населення, а також для оптимізації діяльності підприємств та організацій.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків і пропозицій. Робота викладена на 69 сторінках, містить 9 таблиць, 6 рисунків. Список використаних джерел містить 49 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ СТРУКТУРИ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ НА СОЦІАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

1.1 Структура та джерела доходів населення

Дослідження доходів населення належить до одних з найактуальніших питань сучасної економічної науки. Це зумовлено тим, що доходи населення є ключовим фактором, який визначає рівень життя людей, їхнє матеріальне становище, соціальну активність та економічну безпеку.

Перш ніж розібрати структуру та джерела доходів населення за різними кваліфікаційним ознаками, варто звернути увагу на дослідження методологічних засад процесів формування та розподілу доходів, а також регулювального впливу на них держави завжди перебувають у центрі уваги науковців. Серед зарубіжних економістів необхідно відзначити праці Т. Веблена, Дж. М. Кейнса, К. Маркса, А. Маршалла, К. Менгера, В. Парето, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт та ін.

Представники класичної політекономії(У. Петті, П. Буагільбер, А. Сміт, Д. Рікардо) вважали працю основним джерелом проголошували принцип економічної свободи, максимального обмеження впливу держави на економічне життя. Вони як раз доводили, що в економічному житті панують об'єктивні зміни які не залежать від волі людини, але можуть бути нею пізнані.

А. Сміт Дослідження про природу і причини багатства народів в якій він обстоює регулювання державою норми процента і мінімальної заробітної плати. Працю він також вважає першоджерелом достатку, відтак робітники продають свої працю, що так само як і інші товари має справжню й номінальну ціну(номінальна й реальна заробітна плата) Є три фактори виробництва: земля, праця, і капітал. Власники кожного із цих факторів утворюють відповідні класи: найманих робітників, підприємців і землевласників. Це основні класи суспільства, їхні доходи є первинними. Усі інші групи отримують вторинні доходи внаслідок перерозподілу.

Перерозподіл - це досить складний економічний процес, що забезпечує комплексність суспільного відтворення. Він є складовою розподілу, забезпечує формування вторинних доходів за допомогою переливання і коригування первинних доходів, активно проникає у відносини обміну з безпосереднім виходом на умови й результати виробництва та кінцеве споживання суб'єктів економічних зв'язків.

У праці Загальна теорія зайнятості, процента і грошей Дж. М. Кейнс зазначав, що людина схильна споживати менше зі зростанням її доходу (основний психологічний закон).

При цьому дохід, що є у розпорядженні індивіда, вчений розглядав як першочерговий фактор, який визначає структуру споживацьких витрат.

Дж. М. Кейнс вказував на існування трьох мотивів, здатних спонукати людину зберігати гроші замість активів, що приносять дохід(земля, будівлі, акції, облігації),а сам: трансакційний мотив(бажання мати готівку для непередбачуваних платежів), мотив остороги та спекулятивний мотив(страх втратити капітал).

Дж. Мілль у роботі Основи політичної економіки продуктивною вважає працю, яка створює багатство, пов'язане з нагромадженням.

Ж. Б. Сей визначає три основні види доходів: працю, яка створює прибуток, капітал, що створює заробітну плату, і землю, яка створює ренту.

В науковій літературі існує багато різних підходів до визначення та розуміння сутності доходів населення. Деякі дослідники розглядають доходи як сукупність грошових коштів та матеріальних благ, які отримує населення для задоволення своїх потреб. Інші акцентують увагу на тому, що доходи населення є джерелом фінансування їхніх витрат. Також існують думки, що доходи населення є показником економічного розвитку країни та рівня добробуту її громадян. Розглянемо детальніше окремі наукові підходи до визначення поняття «доходи населення» у табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Існуючі підходи науковців до визначення поняття «дохід»/«доходи» населення

Автор	Дефініції «доходу»/«доходів» населення
А. А. Саввов	Дохід - грошові надходження або матеріальні блага, які можна конвертувати в гроші.
П. Г. Перерва, Н. И. Погорелова, Г. В. Дюжева	Дохід - це фіксована сума грошей (матеріальних благ), отримана або витрачена домогосподарствами протягом певного періоду часу.
А. Н. Азріліян	Дохід - це гроші або матеріальні цінності, отримані державою, фізичною або юридичною особою в результаті певної діяльності.
О. В. Гудима	Дохід є інструментом визначення добробуту суспільства.
О. З. Стожок	Дохід - це показник, який свідчить про рівень життя населення держави та визначає фактичну кількість матеріальних благ і послуг, які можуть бути придбані за дохід індивіда.

Джерело: побудовано автором за даними [1-5]

Таким чином, «доходи населення - це сукупність грошових і натуральних надходжень, призначених для підтримання морального, економічного, фізичного та інтелектуального стану людини та задоволення її потреб» [6]. Також включає суми заробітної плати, прибутку, доходу від власності, соціальних виплат, змішаного доходу та інших джерел доходів. Залежно від форми отримання доходу розрізняють два види доходів: грошові доходи та натуральні доходи.

«Грошовий дохід формується із заробітної плати працівників, тоді як натуральний дохід включає продукцію підсобних господарств для особистого споживання. Грошовий дохід поділяється на особистий дохід та наявний дохід» [7]. Забезпечення сприятливих можливостей і стимулів для всіх, хто може собі це дозволити, розпочати роботу, працювати і отримувати якомога більший дохід у всіх законних видах діяльності. Ця сфера включає «всі заходи уряду, такі як лібералізація торгівлі, зокрема дерегуляція та звільнення від бюрократичного тиску, забезпечення повної підприємницької

свободи в рамках закону, а також соціальна відповідальність, тобто соціально відповідальний бізнес» [8].

Особистий дохід - загальні заробітки до вирахування податків та інших обов'язкових платежів; наявний дохід - чистий прибуток, який залишається після сплати всіх податків та обов'язкових платежів, а також отримання соціальних трансфертів (пенсій, стипендій, допомог); номінальний дохід - грошова величина доходів без урахування їх купівельної спроможності; реальний дохід - грошова величина доходів, яка показує, скільки товарів та послуг можливо за них придбати.

Залежно від джерела доходу їх можна поділити на трудові, нетрудові та приховані доходи. Трудові доходи - це доходи, які отримують зайняті особи в результаті своєї економічної діяльності як самозайняті або наймані працівники. Нетрудові доходи - це доходи, отримані від діяльності, що здійснюється з порушенням правових норм, які діють в країні, або від вигравів, дивідендів чи винагород від цінних паперів. У сучасних умовах значна частина доходів не обліковується, так як вони пов'язані з тіньовою економікою, тобто прихованою економічною діяльністю. Доходи диференціюються відповідно до життєвого циклу людини: соціальні виплати тимчасово безробітним (допомога по безробіттю); отримані до початку трудової діяльності (соціальні трансферти); отримані від роботи, торгівлі та участі в громадській діяльності; отримані після завершення трудової діяльності (пенсії, соціальні виплати).

Рівень добробуту населення визначається сукупним доходом, який складається з: вартості продукції з особистого підсобного господарства, що використовується для особистих потреб; всіх видів грошових надходжень; вартості безоплатних послуг, які надаються державою та місцевими органами влади, а також підприємствами (освіта, охорона здоров'я, транспорт, харчування тощо). Сукупний дохід дає уявлення про те, скільки ресурсів має населення для задоволення своїх потреб.

Соціальні трансферти (трансфертні платежі) - це цільова перерозподільча діяльність, в рамках якої уряди або неприбуткові організації (наприклад, професійні, релігійні або благодійні організації) передають ресурси населенню в грошовій або натуральній формі. Соціальні трансферти можуть бути натуральними або грошовими. «До натуральних трансфертів належать товари та послуги, що надаються безоплатно окремим особам і домогосподарствам державою, регіонами, місцевими бюджетами та недержавними (суспільними) соціальними фондами» [7]. Грошові соціальні трансферти включають пенсії, соціальні допомоги, стипендії, страхові відшкодування, відшкодування витрат, понесених особами з інвалідністю, та компенсації збитків репресованим громадянам.

Доходи від власності «включають доходи домогосподарств від продажу нерухомості на вторинному ринку житла, завчасні відшкодування за вкладами фізичних осіб у банках та кредитних установах, відсотки за депозитами вкладників у кредитних установах, а також виплати доходів НБУ

та кредитних установ за державними облігаціями та іншими цінними паперами» [7].

Дохід від підприємницької діяльності - це винагорода, яку отримує підприємець за виконання своїх завдань. Цей дохід формується з частини прибутку, що залишається в розпорядженні підприємця, і залежить від продуктивності підприємства. Домогосподарства є ще одним типом економічних суб'єктів, які отримують дохід і надають ресурси, насамперед трудові та грошові, в економіку, а отримані кошти використовують для забезпечення життєдіяльності. Домогосподарство - це група людей, які живуть разом і задовольняють свої потреби [9].

Отже, доходи населення - це важливий економічний показник, який характеризує рівень життя людей та ступінь їхнього добробуту. Доходи поділяються на грошові та натуральні. Залежно від джерела формування доходи поділяються на трудові, нетрудові та приховані. Основним показником матеріального забезпечення населення є сукупний дохід, який включає всі види грошових доходів та вартість натуральних надходжень.

1.2 Фактори, що впливають на рівень та структуру доходів населення

Дослідження факторів, що впливають на рівень та структуру доходів населення, є надзвичайно актуальним завданням у сучасних умовах. Це зумовлено тим, що рівень доходів населення є одним з ключових показників соціально-економічного розвитку країни, а його динаміка та структура впливають на добробут людей, соціальну стабільність та економічне зростання.

Рівень національного доходу безпосередньо впливає на рівень забезпеченості населення матеріальними та культурними благами, стан здоров'я та відтворення робочої сили. Основну частину в структурі доходів населення становить заробітна плата. Рівень життя є однією з найважливіших соціальних категорій, що формується в результаті взаємодії всіх економічних суб'єктів. Власне рівень життя - це рівень споживання матеріальних і нематеріальних благ та послуг, а основним фактором, що впливає на рівень життя, є доходи. Підвищення рівня життя та доходів населення (соціальний прогрес) має бути пріоритетом національних соціально-економічних стратегій, особливо тих, що спрямовані на реалізацію принципів соціально орієнтованої ринкової економіки [10].

З 1990 року ООН публікує щорічні звіти про якість життя в країнах світу. До уваги беруться тривалість життя, охорона здоров'я, освіта, соціальне забезпечення, навколишнє середовище, рівень злочинності, права людини та валовий національний дохід на душу населення. Рейтинг рівня життя поділяється на чотири групи. До групи 1 входять країни з дуже високим рівнем розвитку; до групи 2 - країни з високим рівнем розвитку; до групи 3 - країни з середнім рівнем розвитку; до групи 4 - країни з низьким

рівнем розвитку. Основними показниками рівня життя є дохід і структура доходу.

Згідно з підходом А.Л. Баланди, «детермінантами відмінностей у рівнях національного доходу є відмінності в індивідуальних навичках, початкових активах домогосподарств та інвестиційних можливостях, різниця в оплаті праці кваліфікованих і некваліфікованих працівників, демографічні особливості та мобільність домогосподарств, розвиток систем соціального захисту, попит на кваліфіковану робочу силу та нерівність між міським і сільським населенням» [2].

Доходи населення є індикатором соціально-економічного розвитку країни та важливим показником суспільного добробуту. Нерівність доходів притаманна всім економічним системам, але вона не завжди є негативним явищем. Насправді, невеликі відмінності в доходах можуть навіть стимулювати економічний розвиток. Однак високий рівень нерівності перешкоджає економічному зростанню, послаблюючи стимули до праці та знижуючи продуктивність праці, що негативно впливає на темпи економічного розвитку. Крім того, надмірна нерівність доходів погіршує становище вразливих верств населення, призводячи до скорочення тривалості життя, погіршення фізичного здоров'я та соціального погіршення членів домогосподарств, що спричиняє збільшення соціальних виплат і пов'язаних з ними бюджетних видатків, а також ризик соціальних конфліктів.

Тому в демократичних країнах, де «державна дбає про дотримання принципів справедливості та рівності громадян, надмірне багатство одних і бідність інших вважається неприйнятним, а політика регулювання національного доходу є одним з найважливіших аспектів управління соціально-економічним розвитком» [11].

Сучасне українське суспільство характеризується помітною диференціацією населення за рівнем доходів, яка значно посилилася в останні роки через масштабну російську агресію в Україні та складну соціально-політичну ситуацію в країні в цілому. Все це поглибило інституційну кризу та призвело до появи в українській економіці нового явища «раптової бідності», що накладає певні обмеження та ризики на процес формування доходів домогосподарств в Україні.

Економічні та соціальні проблеми призвели до значного зниження реальних трудових доходів населення, зменшення купівельної спроможності, зростання безробіття, стрімкого відтоку висококваліфікованих кадрів за кордон, збільшення масштабів бідності та нерівності. Оскільки в економічній системі країни відсутній ефективний механізм перерозподілу доходів у національному масштабі, що призводить до значного зростання нерівності в доходах, надзвичайно важливим і необхідним сьогодні є дослідження проблем формування та розподілу доходів домогосподарств.

На нерівність доходів впливають різні політичні, економічні, географічні та демографічні чинники. Загалом можна виділити три рівні факторів, що впливають на формування доходів домогосподарств:

1) фактори мезорівня, які залежать від самої людини: (фізичні та інтелектуальні здібності та навички, рівень освіти, професійна підготовка та кваліфікація, досвід роботи, вид зайнятості, службове становище, схильність до ризику та підприємницькі здібності, професійна ініціатива, мотивація, працьовитість, володіння власністю (ресурси, цінні папери та майно), кількісний та статеві-віковий склад сім'ї (дорослі та неповнолітні, працездатні та непрацездатні);

2) фактори мікрорівня, пов'язані з трудовою діяльністю людини: галузева приналежність (підприємств, установ, організацій, компаній), їх форма власності, організаційно-правова структура, місце на товарних і фінансових ринках та на ринку праці, технічна оснащеність, місцезнаходження, розвиненість соціально-трудова відносин у колективах тощо;

3) фактори макрорівня, пов'язані з національною економікою в цілому та регіональною економікою зокрема: економічний потенціал, ефективність суспільного виробництва, величина валового національного продукту та національного доходу, цінова політика та оподаткування, розвиток системи соціального партнерства в регулюванні трудових відносин [12].

Важливе значення у формуванні доходів мають також природно-кліматичні особливості місця проживання та роботи, щільність і характер розселення, національна особливість регіону та менталітет людей, які там проживають [13, с. 80]. Таким чином, наведені вище фактори свідчать про те, що дохід залежить від наступних чинників: ставлення людини до праці, її здібностей та досягнень, індивідуальної та колективної продуктивності праці, а також продуктивності економіки в цілому. У сучасних умовах соціально-економічної нестабільності структура доходів домогосподарств України характеризується негативними диспропорціями через тісну залежність від державних гарантій, які, на жаль, не забезпечують належного рівня життя значної частини населення.

Крім того, в більшості регіонів економічно активне населення не має джерел доходів, що сприяє трудовій міграції та призводить до соціальної деградації членів домогосподарств. Все це є наслідком неефективної політики у сфері регулювання доходів, що призводить до їх надмірної диференціації та зростання бідності.

Отже, в Україні спостерігається суттєва диференціація доходів, яка посилюється через війну та економічну нестабільність – падіння реальних доходів, зниження купівельної спроможності, зростання безробіття, відтік кадрів, бідність, нерівність. В Україні структура доходів домогосподарств характеризується негативними диспропорціями, що зумовлено залежністю від державних гарантій, які не забезпечують гідного рівня життя.

1.3 Методологічні аспекти оцінки впливу структури та рівня доходів населення на соціальну безпеку населення

Ринкові економічні перетворення, що відбуваються у кожній державі на початку трансформації її економічної системи, призводять до зростання диференціації доходів населення. Недосконале законодавство, тіньова приватизація державного майна ведуть до збагачення невеликої кількості людей та зубожіння решти населення. Керівництво країни повинно проводити розумну та виважену політику регулювання доходів населення, вдало використовуючи наявні у нього інструменти (наприклад, серед фіскальних – трансферні платежі та оподаткування особистих доходів)

Значна диференціація доходів небезпечна для суспільства, так як містить у собі соціальні загрози економічному розвитку країни, а саме: погіршення рівня й якості життя, зростання еміграції найбільш кваліфікованих робітників, порушення принципів соціальної справедливості, втрата мотивації до праці, переоцінка цінностей. У зв'язку з цим необхідним є поєднання економічного розвитку з розвитком соціальної довіри, міцними зв'язками всередині суспільства, взаємоповаги. Саме завдяки соціальному капіталу, європейські суспільства досягають наміченої мети через формування нової моделі поведінки економічних суб'єктів, підвищення ефективності виробництва і добробуту переважної більшості населення [13].

Отже, ринкова економіка не забезпечує рівності та справедливості в розподілі доходів. Зниження реальних доходів і зростання їхньої диференціації – це дві основні тенденції у зміні рівня життя громадян за роки незалежності. Значна частина населення опинилася за межею бідності або малозабезпеченості, що зумовлює соціально-економічну нестабільність у суспільстві. Так, за даними ООН, відносна бідність в Україні становить 78%, що є підтвердженням несприятливих тенденцій у суспільстві. Процеси соціальної диференціації спостерігаються в усіх трансформаційних економіках. Оскільки в умовах переходу економіки країни до ринкових відносин поширені натуральні розрахунки та незареєстрована економічна діяльність, населення схильне приховувати свої доходи, реальний стан матеріальної забезпеченості, тому його диференціацію за рівнем добробуту більш точно характеризують показники витрат, аніж доходів [14, с. 43].

По-перше, інвестиційні можливості, як зазначає О. Шевяков, тісно пов'язані з концентрацією доходів. Їх надлишкова концентрація призводить до використання багатими коштів на споживання (у широкому розумінні включно з нагромадженням невикористаної власності) або вивезенням їх за кордон. Лише нормальна концентрація збільшує обсяги інвестицій та темпи економічного зростання. Дослідження доводять, що зниження надлишкової нерівності на 0,01 (на 1 пункт індексу Джині) збільшує темп економічного зростання на 1,87 п. п., а темп зростання обсягу інвестицій – у середньому на 3,6–3,8 [15, с. 155]. Окрім того, схильність багатих верств населення до збільшення частки заощаджень зменшує агрегований попит, що також гальмує економічне зростання. Цікавою у зв'язку із цим є думка експертів СОТ, висловлена у доповіді «Заробітна плата у світі в 2010–2011 рр.», про те, що структурні причини глобальної фінансової й економічної кризи полягають у зниженні сукупного попиту, що передувало кризі.

По-друге, надмірна диференціація доходів виступає соціальним бар'єром для нагромадження людського капіталу, адже суттєво обмежуються фактичні можливості відносно бідних верств населення одержати якісну освіту.

По-третє, економетричні дослідження доводять, що надмірна нерівність доходів виступає гальмом інноваційного розвитку економіки та побудови економіки знань. Існує значима кореляція між показниками економічної нерівності (індекс Джині та ін.) та такими показниками, як витрати на НДДКР (науково-дослідні та дослідноконструкторські роботи) відносно ВВП, витрати на військові цілі по відношенню до витрат на НДДКР, частка приватного сектора у фінансуванні НДДКР, рівень неписьменності, кількість статей на одного жителя і т. п. Додаткові дослідження щодо залежності показників інноваційного розвитку економіки (забезпеченість персональними комп'ютерами і телевізорами в розрахунку на 1 тис осіб, витрати на одного студента різних рівнів освіти відносно ВВП на душу населення) від рівня диференціації доходів населення довели, що дані показники знижуються зі зростанням диференціації доходів

По-четверте, серед негативних наслідків надмірної диференціації доходів вчені зазначають зростання соціальної напруженості у суспільстві і пов'язані з нею політичні та економічні проблеми: злочинність, бідність, безробіття, соціально-політичні конфлікти [16, с. 85].

Статистичний аналіз доводить, що зниження надлишкової нерівності на 0,1 збільшує коефіцієнт народжуваності приблизно на два пункти і знижує коефіцієнт смертності приблизно на три пункти. Економічне зростання за незмінної диференціації доходів може призвести до певного поліпшення демографічної ситуації, проте принципово не вирішує проблему відтворення населення.

Норма нерівності не може бути єдиною для всіх, оскільки вона відбиває актуальні в даному періоді для конкретного суспільства критерії справедливості і тому залежить від часу і місця. Крім того, норма повинна мати достатню сталість у часі, оскільки уявлення про справедливість у суспільстві змінюються еволюційно, впродовж кількох поколінь [17, с. 83]. Незважаючи на зазначені проблеми, в економічній літературі наводяться дані щодо оптимальних значень нерівності доходів. Зокрема, вчені припускають, що зменшення коефіцієнту Джині нижче значення 0,25 стримує економічне зростання, адже «зрівнялівка» послаблює мотивацію праці з усіма наслідками для економічного зростання та продуктивності праці. Перевищення коефіцієнтом Джині значення 0,35–0,4 починає гальмувати економічне зростання [18, с. 112].

Нерівність доходів є характерною для всіх країн незалежно від рівня добробуту в цілому, тому вимірювання доходів – проблема загальна. В Україні зростання диференціації доходів здебільшого пов'язане з тим, що, незважаючи на перехід до ринкової економіки, оплата праці частини населення проводиться за колишньою адміністративно-командною системою за одночасного виникнення нового суспільного прошарку, який діє за

законами ринкової економіки. Зростання доходів характерне лише для незначної частини населення (підприємців, власників нерухомості, банкірів, менеджерів, посередників, юристів).

Для зменшення диференціації доходів населення необхідні такі пріоритетні напрями:

- послідовне підвищення мінімального розміру оплати праці та наближення до рівня прожиткового мінімуму;

- удосконалення системи оплати праці працівників галузей соціальної сфери – охорони здоров'я, освіти, культури та сфери послуг;

- розвиток системи регулювання заробітної плати на основі колективних договорів і тарифних угод у системі соціального партнерства й усунення на цій основі не виправдано високої диференціації в оплаті праці за категоріями працівників, галузями і територіями;

- сприяння розвитку ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку малого й середнього бізнесу;

- обов'язковість страхування осіб, які працюють на умовах трудового договору, для запобігання втрати доходу внаслідок безробіття, захворювання чи старості;

- підвищення ефективності системи соціальної підтримки найбільш уразливих і незахищених верств населення та надання державних соціальних допомог, до яких належать житлові субсидії, допомога сім'ям із дітьми та допомога малозабезпеченим сім'ям.

Для оптимізації диференціації доходів населення України необхідно послідовно підвищувати мінімальний розмір оплати праці й поетапно наближувати до рівня прожиткового мінімуму; вдосконалювати систему оплати праці працівників галузей соціальної сфери – охорони здоров'я, освіти, культури та сфери послуг; сприяти розвитку ефективної зайнятості, запобіганню безробіттю, створенню нових робочих місць та умов для розвитку малого й середнього бізнесу та ін.

Поняття соціальної безпеки населення можна визначити як стан захищеності соціальних інтересів населення від загрози його соціальному статусу та рівню життєвого забезпечення, за якого гарантується виживання та розвиток людини. Потенційне, просте або розширене відтворення населення, а також соціальні досягнення роблять суспільство гармонійним і повноцінним.

Варто зазначити, що відсутність соціальної безпеки або її окремої складової чи їх недостатній рівень, мають негативний вплив на розвиток всього суспільства. Це проявляється, в першу чергу, в тому, що згадана ситуація породжує негативні настрої серед населення, що в подальшому може спричинити появу соціальних вибухів а також загроз національній безпеці.

В своїй роботі ми будемо спиратись на затверджену в Україні методичку розрахунку рівня економічної безпеки України відповідно до Наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013

[19]. В ній оцінка соціальної безпеки здійснюється в рамках складової економічної безпеки та передбачає оцінку 15 показників, для свого дослідження ми обираємо ті, що ілюструють саме загрози у сфері доходів населення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації за складовими соціальної безпеки в ракурсі доходів населення

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора
1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %	-
2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	-
3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	середній розмір пенсії за віком, гривень / прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, грн
4	Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів), разів	-
5	Сума невивченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків	-
6	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)	-
7	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів	середньомісячна заробітна плата, за год, у країнах ЄС-27, євро / середньомісячна зарплата, за год, в Україні, грн. / курс гривні до євро
8	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів	середня вартість 1 кв. метра житла, грн / середньомісячна зарплата, грн

Джерело : [19].

Для оцінки рівня соціальної безпеки населення ми концентруємо свою увагу на показниках, що відображають рівень доходів, зайнятості та можливості громадян задовольняти базові потреби в харчуванні та житлі. Значення індикаторів для нормування показників соціальної безпеки населення наведені у додатку А.

Індикаторам соціальної безпеки присвоєно характеристичні значення таким чином:

X₀ - величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;

Хкрит - величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20% оптимального значення;

Хнебезп - величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40% оптимального значення;

Хнездв - величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60% оптимального значення;

Хздв - величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки;

Хопт - величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню [19].

Так от, рівень зайнятості населення у віці 15 – 70 років в розмірі 50% визнається як критичний рівень, а оптимальним є показник у 60%.

При цьому, якщо значення індикатора має позначку L (ліва частина), то такий індикатор відноситься до є стимуляторів, а нормування відбувається за критеріями лівої частини додатку А; R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Окремо в роботі буде оцінено нерівномірність розподілу доходів серед населення, що дозволить виокреслити їх майнове розшарування та допоможе сформувати групи населення за доходами, які можуть собі дозволити широке споживання товарів і послуг, двічі на рік відпочивати, оплачувати усі витрати і заощаджувати. Також буде оцінено рівень життя населення в контексті забезпечення соціальної безпеки.

Варто зауважити, що «вітчизняне бачення проблематики соціальної безпеки полягає у розгляді соціального розвитку на усіх рівнях - від держави і суспільства до сім'ї та індивіда, а соціальні інтереси людини визнаються лише ті, які не суперечать державним. Проте, західному менталітету притаманна інтерпретація даної категорії з погляду на загрози і умови діяльності саме людини і розглядається крізь призму тріади гуманістичних концепцій: людського капіталу, людського розвитку та людської безпеки, а державні інтереси поступаються реалізації прав людини» [20].

Для більш детального розуміння зарубіжних систем забезпечення соціальної безпеки з метою вивчення зарубіжного досвіду розглянемо європейську і американську моделі соціальної безпеки.

«Європейський кодекс соціального забезпечення, Протокол і Європейський кодекс соціального забезпечення (в новій редакції) є основними нормативними документами Ради Європи в галузі соціального забезпечення. Хоча Кодекс і Протокол були затверджені в 1964 р., вони є цінним інструментом у визначенні загальних європейських соціальних стандартів, які можуть бути використані в процесі реформ, що сьогодні відбуваються у багатьох європейських країнах (особливо в країнах

Центральної і Східної Європи). Основна ідея цих правових інструментів полягає в створенні єдиної для всіх країн Європи моделі соціального забезпечення на основі соціальної справедливості. За цією моделлю, соціально незахищеним верствам (хто не може заробити на життя через хворобу, старість, безробіття, трудове каліцтво, професійні захворювання, вагітність та пологи, інвалідність чи смерть годувальника) держава має гарантувати гідний рівень життя і підтримку суспільства. Європейський кодекс соціального забезпечення (в новій редакції) враховує соціальний досвід XX століття, зберігаючи основні поняття, викладені в початковій редакції Кодексу та Протоколі. Право на соціальне забезпечення закріплене в одному з основних документів з прав людини Ради Європи – Європейській соціальній хартії. Держави, які її ратифікували (ст.12, п.2), зобов'язані підтримувати систему соціального забезпечення на задовільному рівні. Таким чином, просування Європейського кодексу соціального забезпечення є основним завданням Ради Європи з метою створення спільних цінностей щодо соціальної орієнтованості її країн-членів» [21].

У Частинах II-X переглянутого Кодексу описано дев'ять непередбачених обставин, що дозволяють кожній країні вибрати соціальні ризики, до яких вона має намір приєднатися. На відміну від першої редакції, всі непередбачені обставини в переглянутому Кодексі мають однакову значимість:

- 1) медична допомога (частина II);
- 2) допомога у разі захворювання (частина III);
- 3) допомога у разі безробіття (частина IV);
- 4) допомога застарілим особам (частина V);
- 5) допомога у разі травми на робочому місці (частина VI);
- 6) допомога нужденним сім'ям (частина VII);
- 7) допомога у разі вагітності і пологів (частина VIII);
- 8) допомога по інвалідності (частина IX);
- 9) допомога у разі втрати годувальника (частина X).

Кожна з обставин, що містяться в Кодексі, встановлює мінімальні стандарти і включає:

- 1) сферу застосування;
- 2) адресність;
- 3) умови отримання допомоги;
- 4) тип допомоги;
- 5) метод розрахунку, використовуваний для отримання періодичної грошової допомоги;
- 6) період отримання права на допомогу;
- 7) період очікування [22]

Американська система забезпечення соціальної безпеки представлена таким інструментарієм: пенсійне забезпечення; допомога по інвалідності (отриманій на робочому місці); медичне страхування осіб у віці 65 років і старше; допомога у разі втрати годувальника сім'ї; допомога інвалідам (різних категорій), які мають обмежений дохід та ресурси для існування;

допомога застарілим особам (65 років і старше), які мають обмежений дохід та ресурси для існування [23].

Як видно із проаналізованих моделей соціальної безпеки – європейської і американської – європейська система соціального забезпечення є більш гнучкою і направлена на реальний соціальний захист громадян, що, з огляду на поточний соціально-економічний стан України, обґрунтовує її європейський вибір.

Таким чином, досліджуючи феномен соціальної компоненти економічної безпеки України, можна стверджувати, що це такий стан соціального та економічного розвитку країни, при якому мінімізуються загрози та ризики у соціальній сфері, нейтралізуються негативні процес у суспільстві та досягається високий рівень та якість життя населення.

Висновки до розділу 1

1. Доходи населення - це ключовий фактор, що визначає рівень життя людей, їхнє матеріальне становище, соціальну активність та економічну безпеку, дослідження доходів населення є одним з найактуальніших питань сучасної економічної науки. Класифікуються доходи населення за формами отримання, за джерелами формування, за часом отримання, за суб'єктами отримання.

2. Серед факторів, що впливають на рівень та структуру доходів населення існують фактори особистого рівня, фактори рівня роботодавця, фактори макроекономічного рівня. Невеликі відмінності в доходах можуть стимулювати економічний розвиток. Високий рівень нерівності перешкоджає економічному зростанню, послаблює стимули до праці та знижує продуктивність праці, погіршує становище вразливих верств населення, збільшує соціальні виплати та бюджетні витрати, може призвести до соціальних конфліктів.

3. Значна диференціація доходів створює серйозну загрозу для суспільної стабільності та економічного розвитку, що призводить до таких проблем, як зниження рівня життя, зростання еміграції кваліфікованих працівників і втрата соціальної справедливості. Ринкова економіка не може забезпечити справедливий розподіл доходів, значна частина населення живе за межею бідності, про що свідчить відносний рівень бідності в Україні 78%. Концепція соціальної безпеки має вирішальне значення для захисту соціальних інтересів населення та забезпечення його добробуту, оскільки її відсутність може призвести до негативних настроїв у суспільстві та потенційних соціальних потрясінь.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В СТРУКТУРІ ТА РІВНІ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1 Аналіз динаміки та структури доходів населення України

Доходи населення є однією з найважливіших характеристик соціально-економічного розвитку країни. Вони визначають рівень життя, добробут населення, можливості для інвестицій та заощаджень, а також впливають на споживчу поведінку громадян. Аналіз динаміки та структури доходів населення України є актуальним завданням, оскільки дозволяє виявити тенденції та закономірності у зміні рівня доходів, визначити фактори, що впливають на ці зміни, а також оцінити нерівність у розподілі доходів серед різних соціальних груп. Україна, як країна з перехідною економікою, зазнає значних змін у економічній структурі та соціальних відносинах. В останні десятиліття вона проходила через серії економічних криз, реформ та змін у державній політиці, що суттєво вплинуло на добробут населення.

Закон України від 03.03.2022 № 2115-ІХ «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» [24] обмежує статистичні дані та фінансову звітність з початку повномасштабної війни, тому цілком оцінити динаміку та структуру доходів населення України на жаль неможливо. На рис. 2.1 проаналізуємо доходи населення України.

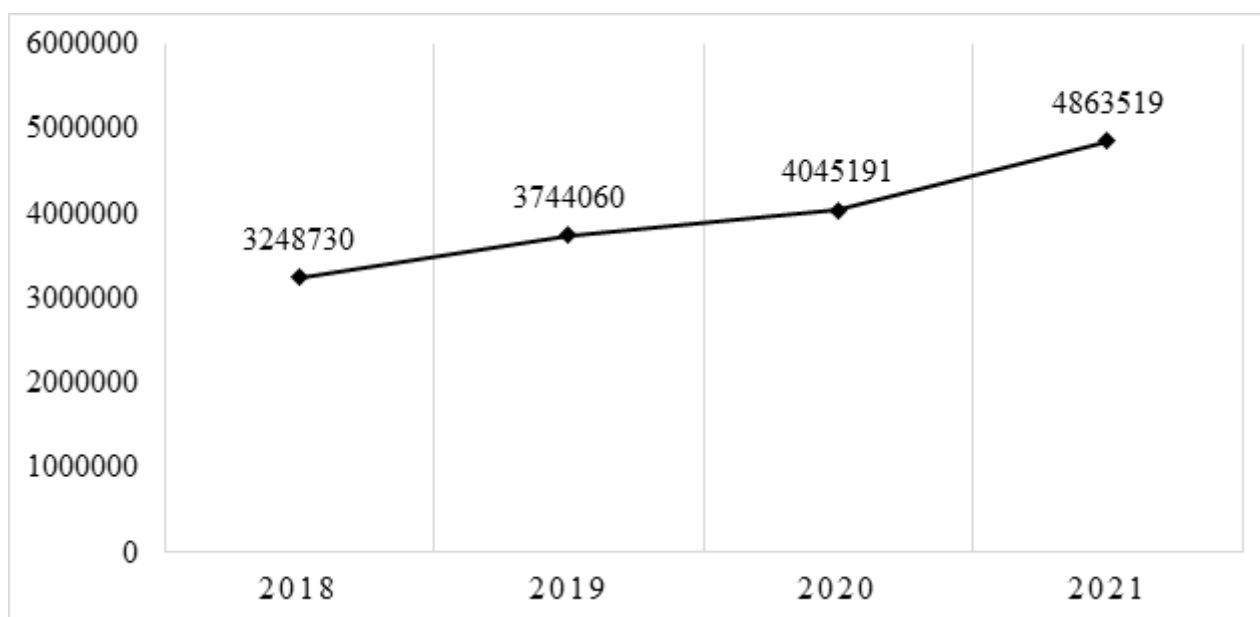

Рис. 2.1 Доходи населення України за 2018-2021 рр., млн грн
Джерело: побудовано автором за даними [25]

Дані рис. 2.1 свідчать про стабільне зростання доходів, що є позитивною тенденцією, яка вказує на покращення економічної ситуації та добробуту населення. В табл. 2.1 наведено структуру цих доходів.

Таблиця 2.1

Структура доходів населення України за 2018-2021 рр., млн грн

	2018	2019	2020	2021	2021 до 2020, %
заробітна плата	1 529 367	1 758 588	1 832 294	2 211 720	120,7
прибуток та змішаний дохід	572 065	678 217	740 334	964 851	130,3
дохід від власності, одержаний	91 164	117 003	104 986	107 241	102,1
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	1 056 134	1 190 252	1 367 577	1 579 707	115,5

Джерело: побудовано автором за даними [25]

За даними табл. 2.1 можемо зробити висновок про те, що у структурі доходів населення переважає заробітна плата, її динаміка за аналізований період зросла на 30,9%, наступним джерелом доходу населення є соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти зі зростанням динаміки на 49,8%, прибуток та змішаний дохід у структурі доходів населення зріс на 68,7%, дохід від власності у структурі доходів населення зріс на 17,6%. На рис. 2.2 порівнюємо мінімальну заробітну плату та середню заробітну плату.

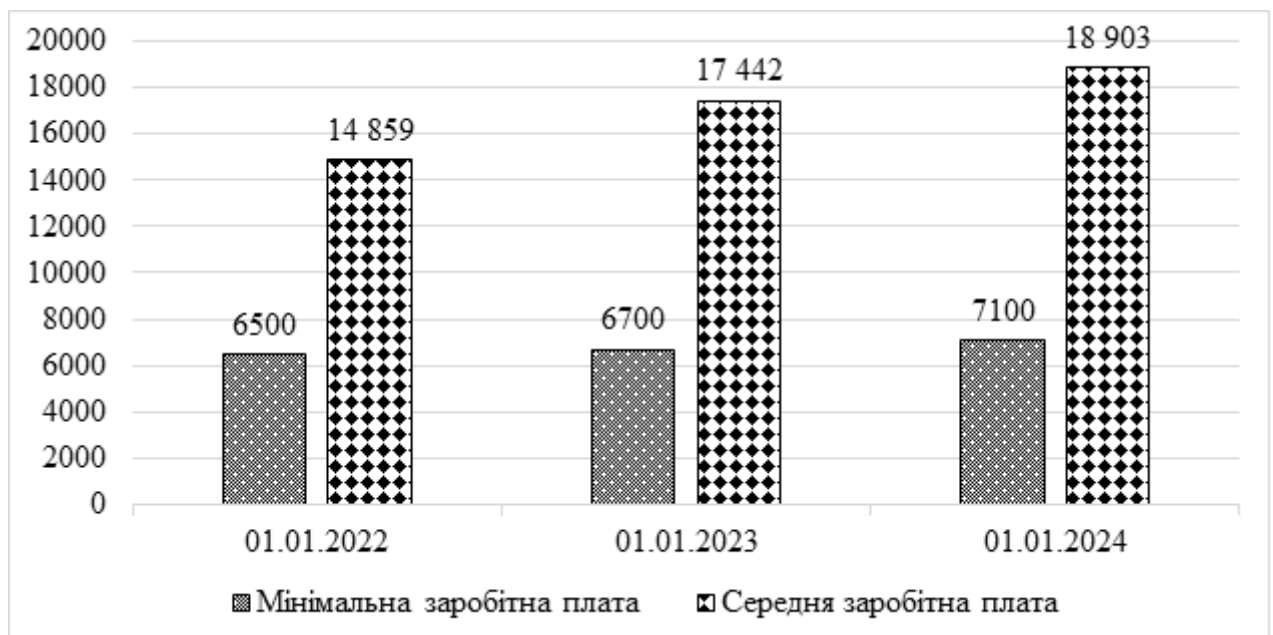

Рис. 2.2 Динаміка мінімальної заробітної плати та середньої заробітної плати за 2022-2024 рр., грн

Джерело: побудовано автором за даними [26; 27; 28]

Отже, за даними рис. 2.2 можемо зробити наступні висновки: середня заробітна плата у 2022 році була більшою за мінімальну заробітну плату на 55,5%, у 2023 році на 61,6%, у I кварталі 2024 року на 62,4%. Зростання заробітної плати в Україні відстає від рівня інфляції, що призводить до зниження реального доходу населення.

Враховуючи інфляцію, реальний дохід, який відображає загальний рівень зростання цін, стає більш об'єктивним показником добробуту населення. На рис. 2.3 наведено реальний та наявний дохід.

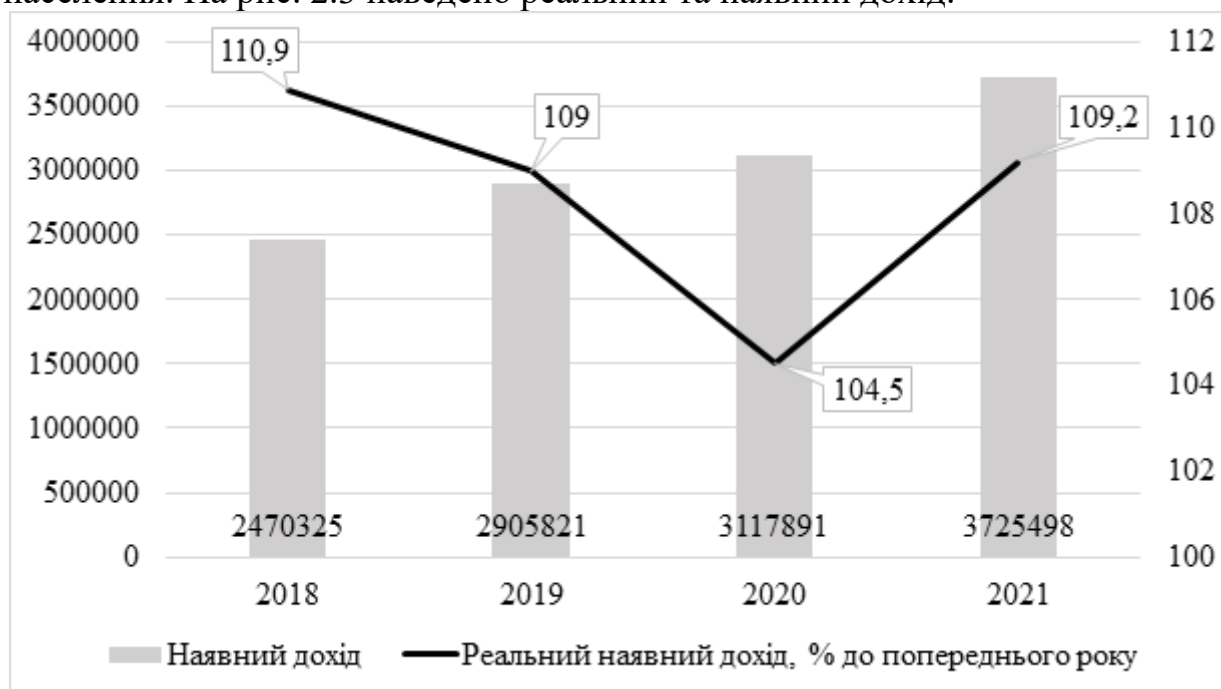

Рис. 2.3 Динаміка номінального та реального наявного доходу за 2018-2021 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором за даними [25]

Отже, за даними рис. 2.3 можемо зробити наступні висновки: номінальний дохід стабільно зростає протягом аналізованого періоду, що вказує на загальне підвищення доходів населення в абсолютних величинах. Реальний наявний дохід демонструє позитивні зміни у 2018 та 2019 роках, проте у 2020 році спостерігається зниження темпів зростання до 104,5%. У 2021 році темпи зростання реального наявного доходу відновились і склали 109,2%. Загалом, аналіз динаміки номінального та реального наявного доходу свідчить про зростання доходів населення України, але також підкреслює важливість контролю за інфляцією та іншими економічними факторами, що можуть впливати на реальний дохід.

В табл. 2.2 наведено структуру доходів населення за місцем проживання.

Динаміка та структура доходів населення України за місцем проживання за 2020-2021 рр.

Структура доходів	2020		2021	
	у міській місцевості	у сільській місцевості	у міській місцевості	у сільській місцевості
Оплата праці	66,1	51,7	67,6	53,5
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	6,3	5,6	6,5	4,9
Доходи від продажу сільськогосподарської продукції	0,2	7,5	0,2	8,9
Пенсії, стипендії, допомоги та субсидії, надані готівкою	21,5	24,5	20,5	23,1
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	5,9	10,7	5,2	9,6

Джерелом побудовано автором за даними [25]

За даними табл. 2.2 можемо зробити наступні висновки: доходи населення від оплати праці у міській місцевості зросли на 2,3%, у сільській місцевості – на 3,5%, доходи населення від доходів підприємницької діяльності та самозайнятості у міській місцевості зросли на 3,2%, у сільській місцевості скоротились на 12,5%, доходи населення від продажу сільськогосподарської продукції у міській місцевості залишились незмінними, у сільській місцевості зросли на 18,7%, доходи населення у міській місцевості від пенсій, стипендій, допомог та субсидій скоротились на 4,6%, у сільській місцевості скоротились на 5,7%, доходи населення від грошової допомоги від родичів, інших осіб та інших грошових доходів скоротились на 11,9%, у сільській місцевості на 10,3%.

Отже, найбільшим джерелом доходу протягом аналізованого періоду була заробітна плата, її динаміка зросла на 30,9%. Зростання заробітної плати відставало від рівня інфляції, що призводило до зниження реального доходу населення. Середня заробітна плата у 2022 році була більшою за мінімальну на 55,5%, у 2023 році на 61,6%, у I кварталі 2024 року на 62,4%. Доходи населення у міській місцевості в цілому вищі, ніж у сільській.

2.2 Вплив війни на доходи населення

Одним із перших показників, який суттєво змінюється під час війни, є рівень безробіття. Військові дії часто призводять до закриття підприємств, зменшення інвестицій і, як наслідок, втрати робочих місць. В табл. 2.3 наведено рівень безробіття населення та частка тих, хто економить на їжі з початку повномасштабної війни.

Таблиця 2.3

Рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі за 2022-травень 2024 рр., %

	2022		2023		2024	
	Рівень безробіття	Частка тих, хто економить на їжі	Рівень безробіття	Частка тих, хто економить на їжі	Рівень безробіття	Частка тих, хто економить на їжі
січень	10,5	15,9	21,6	19	17	19,2
лютий	8,6	11,4	24,2	22	20,9	21,1
березень	29,5	22,1	20,5	24,1	13,7	23,2
квітень	27,2	22,8	20,8	20	16,8	17,9
травень	30,7	30,3	17,7	22,9	15,3	17,4
червень	26	26,6	21,4	26,4	-	-
липень	28,2	26,7	16,6	23	-	-
серпень	26	22,2	15,1	20,8	-	-
вересень	21,5	19,4	15,9	24,7	-	-
жовтень	22,9	21,9	18,4	21,5	-	-
листопад	19,7	21,7	20	17,7	-	-
грудень	22,3	22,7	16,1	23,1	-	-

Джерело: побудовано автором за даними [29]

За даними табл. 2.3 можемо зробити наступні висновки: рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі, різко зросли після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року. Це зростання пов'язано з руйнуванням інфраструктури, втратою робочих місць та переміщенням людей.

Внаслідок війни зростає безробіття та падають доходи – багато підприємств закрилися або скоротили свою діяльність, що призвело до втрати робочих місць та значного падіння доходів населення; знижується купівельна спроможність – через інфляцію реальні доходи людей знецінюються, адже на ті ж самі гроші можна купити менше товарів та послуг; зменшуються обсяги накопичених активів – вартість нерухомості, цінних паперів та інших активів значно знизилася, що призвело до втрати заощаджень багатьма людьми. Національна економіка зазнала значних втрат – у 2022 році реальний ВВП України скоротився на 29,2%, що є одним з найгірших показників у світі, 13,5 млн людей змушені були покинути свої домівки та стати переселенцями, більше 7 млн людей опинилися за межею бідності, а рівень бідності сягнув 24% населення. Ситуація складна та постійно змінюється. Відновлення економіки потребуватиме значного часу та ресурсів [30]. На рис. 2.4 наведено рівень бідності населення України.

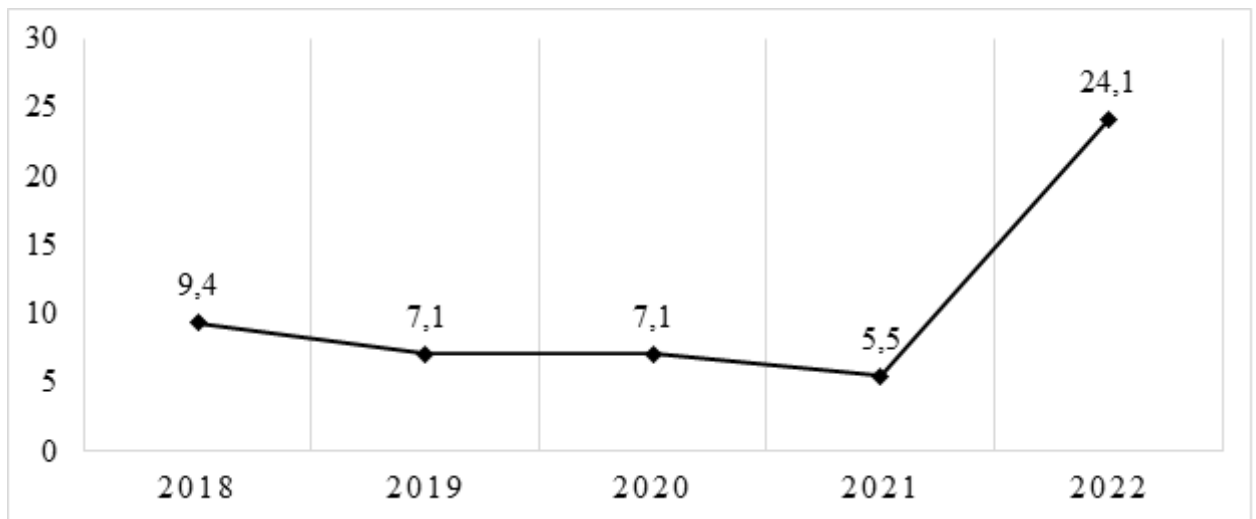

Рис. 2.4 Рівень бідності населення України за 2018-2022 рр., %
Джерело: побудовано автором за даними [31]

За даними рис. 2.4 рівень бідності населення України мав тенденцію до зростання. Різде зростання у 2022 році пов'язане з початком повномасштабної війни в Україні.

Згідно з оглядом Світового банку, в Україні спостерігається покращення ситуації з доходами населення. Ключовими моментами є зростання номінальної заробітної плати – в останньому кварталі 2023 року номінальна заробітна плата в Україні випередила рівень інфляції, що свідчить про реальне зростання доходів; збільшення соціальних трансфертів – у реальному вираженні також спостерігається зростання соціальних трансфертів, що позитивно впливає на доходи вразливих верств населення. Однак, попри ці покращення, більшість українців відчувають фінансові труднощі – 70% домогосподарств вважають, що їхнє фінансове становище погіршилося за останні два роки, що є поєднанням декількох факторів: високий рівень невизначеності – війна та її наслідки створюють значну невизначеність щодо майбутнього, що негативно впливає на емоційний стан людей та їхні плани; високі ціни – після періоду інфляції ціни на багато товарів та послуг залишаються високими, що робить життя для багатьох людей дорогим; відсутність заощаджень – війна призвела до втрати заощаджень багатьох людей, що робить їх більш вразливими до фінансових труднощів; втрата майна – значна кількість людей через війну втратили своє майно, що також негативно вплинуло на їхнє фінансове становище.

Згідно з даними Державної служби статистики, реальні доходи українців у 2022 році відчули значний вплив інфляції та скоротилися на 14,1%. Проте, у 2023 році спостерігалось зростання номінальної заробітної плати – середня зарплата за рік склала 17,44 тис. гривень, номінальна зарплата штатних працівників продемонструвала річне зростання на понад 17% у порівнянні з 2022 роком. Однак, інфляція також зросла – середньорічний рівень інфляції становив майже 13%. За інформацією Національного банку, у 2023 році доходи населення України демонструють

зростання – номінальне зростання доходів склало 17%, з урахуванням інфляції, реальне зростання доходів сягнуло 3,5% [32].

Згідно з Макроекономічним та монетарним оглядом Національного банку України за березень 2024 року, доходи українців під час війни демонструють стійке зростання. Цей тренд обумовлений двома головними чинниками: збільшенням заробітної плати в приватному секторі – НБУ зафіксував зростання зарплат у приватних компаніях, що частково нівелює падіння доходів, спричинене воєнними діями та втратою роботи в деяких галузях економіки; індексація пенсійних виплат – державна індексація пенсій також сприяє зростанню доходів пенсіонерів [33]. Оскільки офіційні дані Державної служби статистики наразі недоступні, Національний банк України використовує альтернативні методи для оцінки доходів населення: середній розмір пенсії; розмір середньої зарплати для нарахування пенсії від Пенсійного фонду; єдиний соціальний внесок (ЄСВ) загальний; ЄСВ приватного сектору; податок на доходи приватних осіб [34].

Очікується, що у 2024 році середня заробітна плата становитиме 21 809 гривень, а скоригована на інфляцію зросте на 8,5%. Крім того, уряд очікує, що середня заробітна плата становитиме 25 732 гривень у 2025 році та 30 260 гривень у 2026 році. Якщо брати прогнозний курс МВФ, доларова середня заробітна плата українців у 2024 році становитиме 527 доларів та перевищить рівень довоєнного 2021 року (514 доларів). У 2025 році вона становитиме 559 доларів, у 2026 році - 619 доларів [35].

Таким чином, вважаємо за необхідне порівняти середній розмір призначеної місячної пенсії на рис. 2.5. Пенсії за віком надаються особам, які досягли певного віку та мають необхідний страховий стаж. Ця категорія пенсіонерів отримує виплати на основі внесків, здійснених протягом трудового життя. Пенсії по інвалідності, у свою чергу, призначаються особам, які через стан здоров'я втратили працездатність і не можуть забезпечувати себе самостійно.

Рис. 2.5 Середній розмір призначеної місячної пенсії з віком та по інвалідності за 2019-2023 рр., грн

Джерело: побудовано автором за даними [36]

Згідно з даними рис. 2.5, середній розмір призначеної місячної пенсії зростав за весь аналізований період, а у 2023 році зріс вище, ніж зазвичай через індексацію пенсій для всіх пенсіонерів.

Отже, рівень безробіття та частка тих, хто економить на їжі, різко зросли після початку повномасштабної війни в Україні. Війна призвела до скорочення робочих місць і доходів, зменшення купівельної спроможності і обсягів накопичених активів. Номінальна заробітна плата в останньому кварталі 2023 року зросла, випередивши інфляцію, проте 70% домогосподарств вважають, що їхнє фінансове становище стало гірше, ніж два роки тому. Реальні доходи в 2022 році впали на 14,1%, враховуючи інфляцію.

2.3 Оцінка доходів населення у контексті формування соціальної безпеки населення

Соціальна безпека аналізується як окрема складова національної безпеки, ми проведемо діагностику рівня соціальної безпеки України на основі визначених в першому розділі індикаторів, щоб з'ясувати, за рахунок яких факторів відбулося зниження чи підвищення значення індикатора. Спочатку оцінимо індикатори, що пов'язані з формуванням та розподілом доходів населення України (табл.2.4).

Таблиця 2.4
Індикатори соціальної безпеки населення України пов'язані з формуванням та розподілом доходів

Найменування індикатора, одиниця виміру	2018	2019	2020	2021	Характеристичні значення індикатора
Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня доходів, %	26	26,6	23,1	24,2	XRнездв = 23 XRнебезп = 25 (дестимулятор)
Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	4,3	4,7	4,9	6,6	XЛопт = 3 (стимулятор)
Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	1,76	1,72	1,88	2,09	XЛздв – 1,75 XЛопт = 2 (стимулятор)
Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення (децильний	5,4	5,5	5,3	5,3	XRздв = 5 XRнездв = 5,5 (дестимулятор)

коефіцієнт фондів), разів					
---------------------------	--	--	--	--	--

Джерело: складено на основі [25]

За даними табл. 2.4 ми можемо зробити висновки про те, що частки населення із сукупними доходами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних доходів в 2018-2019 р. мав небезпечне значення в діапазоні 26-26,6, що на 1 в.п вище граничного значення та негативно впливав на рівень соціальної безпеки. В 2020 р. ситуація покращилась, коли показник скоротився до 23,1%, що відповідає незадовільному значенню. Нажаль в 2021 р. показник почав зростати та досяг 24,2%. Така значна частка населення, що отримує низькі доходи означає, що це несе загрозу нормальному соціальному розвитку особистості в Україні та негативно впливає на соціально-економічну сферу країни.

Динаміка зміни відношення середньої номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну особу на місяць збільшились із 4,3 рази в 2018 р. до 6,6 рази в 2021, що відповідає оптимальному значенню показника $X_{\text{Лопт}}=3$. В цілому цей показник чинить стимулюючий вплив на соціальну безпеку, про те, незважаючи на позитивну динаміку зазначеного індикатора, доцільно констатувати низький рівень заробітної плати населення і занадто низький рівень прожиткового мінімуму, встановлений в країні, так в 2021 р. середня заробітна плата була на рівні 14200 грн, а середньозважений прожитковий мінімум на одну працездатну особу становить всього 2155,6 грн, що унеможлиблює фізіологічне виживання людини при цінах на продукти харчування в Україні. Тому не можна вважати цей індикатор об'єктивним за чинного розміру прожиткового мінімуму в країні.

Індикатор «відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність в 2018 р. знаходився в небезпечній зоні із показником 1,76 та в 2019 р. 1,72 при задовільному значенні 1,75. В наступні роки показник зростав та в 2021 р. досяг 2,09, що відповідає оптимальному значенню індикатора 2. Розрив у відношенні середнього розміру пенсії до прожиткового мінімуму хоча і є оптимальним, про те викликає незадовільної оцінки розмір прожиткового мінімуму, який в кінці 2021 р. для непрацездатних осіб становив 1712 грн., що фактичний прожитковий мінімум станом на грудень 2021 р. становив 3786 грн, що вище за середній розмір пенсії у 3507,5 грн, отже реальний показник чинить незадовільний вплив на соціальну безпеку України.

Відношення індексу загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення.. Розрахунки цього індикатора оцінки стану соціальної безпеки свідчать, що протягом 2018 – 2021 рр. сукупні доходи 10% найбільш та найменш забезпечених домогосподарств мали розрив в 5,3-5,5 разів, що є незадовільним показником та негативно впливає на соціально-економічне становлення населення.

В таблиці 2.5 проведемо діагностику індикаторів соціальної безпеки, пов'язаних із макроекономічними показниками розвитку країни: споживанням та ВВП.

Таблиця 2.5

Індикатори соціальної безпеки населення України пов'язані з
макроекономічними параметрами

Найменування індикатора, одиниця виміру	2018	2019	2020	2021	Характеристичні значення індикатора
Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, відсотків	54,1	51,6	53,3	50,4	XR _{опт} = 20 XR _{крит} = 50 (дестимулятор)

Джерело: складено на основі [25]

На основі даних табл. 2.5 ми можемо зробити висновки про те, що частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств в 2019 р. мала тенденцію до зменшення: якщо у 2018 р. споживчі витрати становили 54,1% загального обсягу витрат, то у 2019 р. їх питома вага знизилася до 51,6%. Про те в 2020 р. відбулось зростання показника до 53,3%, а в 2021 р. вони скоротились до 50,4%. Отже, протягом аналізованого періоду цей індикатор соціальної безпеки мав значення вище критичного в 50%. Значення досліджуваного індикатора дестимулюючи впливає на соціальну безпеку населення в Україні та не сприяє досягненню високого рівня та якості життя в країні.

Таблиця 2.6

Індикатори соціальної безпеки населення України пов'язані з ринком
праці

Найменування індикатора, одиниця виміру	2018	2019	2020	2021	Характеристичні значення індикатора
Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня до фонду оплати праці за грудень звітного року, %	3,4	3,2	3,3	3,4	XR _{здв} = 0,5 XR _{нездв} = 2,5 XR _{небезп} = 5 (дестимулятор)
Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи	57,1	58,2	56,2	55,7	XL _{нездв} = 55 XL _{здв} = 58 XL _{опт} = 60 (стимулятор)
Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів	14,03	13,01	13,98	н.д.	XR _{здв} = 2 XR _{крит} = 5 (дестимулятор)
Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів	1,52	1,44	1,36	1,37	XR _{опт} = 1,5 XR _{здв} = 2 (дестимулятор)

Джерело: складено на основі [25]

За даними табл. 2.6 ми можемо зробити висновки про незадовільний стан індикатора соціальної безпеки: сума невикраденої заробітної плати станом на 1 січня до фонду оплати праці за грудень звітного року, який був протягом аналізованого періоду на рівні вище, ніж незадовільний: $XR_{нездв} = 2,5$, а небезпечним показником вважається $XR_{небезп} = 5$. В 2018 р. індикатор становив 3,4%, від в 2019 р. зменшився до 3,2%, про те в наступні роки зростав та досяг 3,4% в 2021 р. Це свідчить про труднощі в виплаті заробітної плати в країні та створення соціальної напруги серед громадян країни.

Рівень зайнятості в країні в 2018-2019 рр. мав значення індикатора на задовільному рівні: 57,1% та 58,2% відповідно, при $XL_{здв} = 58\%$. В 2020 р. відбулось погіршення ситуації, коли рівень зайнятості почав скорочуватись та в 2021 р. досяг 55,7%, при незадовільному значенні індикатора в 55%.

Для оцінки ринкової доступності житла вартість 1 кв. метра житла порівнюють із показниками середньої заробітної плати. Задовільним значенням цього індикатора є $XR_{здв} = 2$, а оптимальним $XR_{опт} = 1,5$. В Україні спостерігається значення показника на рівні оптимального, оскільки в 2018 р. він становив 1,52, а в 2021 р. = 1,37. Про те для Західної Європи (а також США та Канади) нормальною вважається ситуація, коли вартість житла дорівнює дво- або трирічному сукупному валовому доходу сім'ї. В умовах України 2021 р. та середній зарплаті в 14000 грн. за 3 роки двоє осіб може накопичити 25200 дол. США, що в умовах великих міст унеможливорює купівлю квартири і за 3 роки, що актуалізує доцільність реформування житлової політики держави політики формування та регулювання доходів українців.

Таким чином, проведена діагностика показників та індикаторів соціальної безпеки України засвідчила негативний вплив на соціально-економічне становище населення в останні роки та в 2021 р. зокрема таких явищ та процесів: висока частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня доходів – 24,2% (25% - небезпечне), співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення становить 5,3 рази при незадовільному показнику 5,5; критичними є показники частки витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств в 50,4%. Несе загрозу соціальній безпеці населення в Україні показники, що формуються на ринку праці, зокрема небезпечного рівня досягли сума невикраденої заробітної плати станом на 1 січня до фонду оплати праці за грудень 2021 року – 3,4% та рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років, відсотків населення відповідної вікової групи становило 55,7%. А Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні становило в 2020 р. 14 разів, при критичному значенні 5.

Серед всіх індикаторів соціальної безпеки є відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на

одну працездатну особу – 6,6 при оптимальному 3, а відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність – 2,09, при оптимальному 3.

Отже, у зв'язку із критичною необхідністю підвищення рівня соціальної безпеки для країни необхідним є реформування соціальної політики у таких напрямках: удосконалення системи соціального захисту; підвищення рівня доходів; реформування політики зайнятості та реформування житлової політики держави.

Висновки до розділу 2

1. Доходи населення України протягом 2018-2021 років зростали, що свідчить про покращення добробуту населення, проте через повномасштабне вторгнення росії до України неможливо дати повну оцінку динаміці та структурі доходів населення України;

Серед основного впливу війни на доходи населення варто відмітити зростання безробіття, падіння доходів, зростання бідності, невизначеність щодо майбутнього, втрата заощаджень, втрата майна.

2. Аналіз індикаторів соціальної безпеки в Україні показує, що основні соціальні ризики – бідність, майнове розшарування населення, велика кількість громадян, відсторонених від суспільного життя, обмеження їх можливостей для отримання освіти, охорони здоров'я та культури – досягли межі, коли вони можуть становити серйозною проблемою для політики соціального забезпечення країни, та загрозою, що сповільнює темпи державотворення, як держави європейського рівня.

3. Рівень отримуваних доходів українцями не забезпечував достатньої соціальної безпеки населення. Найбільшими проблемами, які перешкождали забезпеченню високого рівня соціального забезпечення протягом досліджуваного періоду, були: фінансово-економічна криза, ризик бідності, безробіття, ризик невиплати (заборгованості) заробітної плати працівникам, низький рівень пенсій.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ СТРУКТУРИ ТА РІВНЯ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1 Реформування державної політики у сфері регулювання доходів населення

Державна політика у сфері регулювання доходів населення є ключовим елементом соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Вона відіграє вирішальну роль у забезпеченні економічної стабільності, соціальної справедливості та підвищенні добробуту громадян. У контексті глобалізації та змін на ринку праці, ефективне регулювання доходів населення стає все більш актуальним завданням для державних інституцій.

Основною метою державної політики у цій сфері є забезпечення гідного рівня життя для всіх верств населення, зменшення соціальної нерівності та створення умов для стійкого економічного зростання. Для досягнення цих цілей держава використовує широкий спектр інструментів, включаючи податкову та бюджетну політику, регулювання заробітної плати, систему соціальних виплат та допомог, а також заходи, спрямовані на підтримку зайнятості та розвитку людського капіталу.

В умовах економічних викликів, таких як інфляція, безробіття та нерівність доходів, ефективно управління доходами населення набуває особливої важливості, що вимагає комплексного підходу та координації між різними секторами економіки, а також тісної співпраці між урядом, бізнесом та громадянським суспільством.

В Україні тривають значні трансформації, що стосуються й економічної сфери. Наближаючись до членства в Європейському Союзі, українська держава стає офіційним кандидатом до вступу. Ми спостерігаємо, що суспільства країн ЄС значною мірою інноваційні, і українське суспільство також поступово набуває рис інноваційності. Введення електронних документів слугує яскравим тому прикладом. Проте, наше суспільство характеризується глибокою диференціацією за рівнем матеріального забезпечення різних верств, прошарків та груп населення. Розрив у доходах між найбагатшими та найбіднішими верствами населення за останні кілька років зріс з 4 до 15 разів [38]. В Україні мільйони людей живуть з доходами, що не сягають середнього рівня, опинившись за межею бідності. На жаль, повномасштабна агресія Росії проти України лише поглибила цю проблему.

До групи незаможних громадян, насамперед, належать особи з частковою або повною непрацездатністю, багато з яких не мають близьких родичів, а також пенсіонери, особи з інвалідністю, багатодітні та неблагополучні родини, самотні люди похилого віку. Ця ситуація, природно, викликає занепокоєння мільйонів людей, що змушує сучасну політичну владу вживати заходів. Регулювання рівня життя населення є одним з основних напрямків діяльності урядів світу в інноваційному суспільстві. Цей процес здійснюється різними методами, з різною віддачею й не однаковими наслідками [37].

Індексація та компенсація є двома основними методами регулювання рівня життя населення в умовах зростання цін. Індиксація має на меті частково або повністю відшкодувати втрати купівельної спроможності населення через інфляцію. Вона здійснюється шляхом коригування доходів громадян відповідно до зростання рівня цін. Як правило, індексації підлягають заробітна плата, пенсії, допомоги, стипендії, інші види соціальних виплат, за винятком одноразових. Не підлягають індексації доходи від власності (акцій, паїв, нерухомості).

Ще одним методом регулювання рівня життя населення є компенсація. Цей метод полягає у відшкодуванні органами влади витрат населення, які виникли внаслідок: підвищення цін, міжнаціональних конфліктів, стихійних лих (землетрусу, повені тощо). На відміну від індексації, компенсація не

передбачає постійної, систематичної підтримки людей. Виконавчі органи влади надають таку соціальну допомогу виключно у випадку наявності фінансових можливостей.

Держава вживає низку заходів для соціального захисту малозабезпечених громадян. До найважливіших з них належать:

- пільгове оподаткування;
- надання безкоштовних або пільгових послуг;
- фінансова допомога [37].

У вирішенні проблеми матеріального забезпечення соціально вразливих груп населення в інноваційному суспільстві особливого значення набувають специфічні заходи. До таких заходів належать благодійні та волонтерські дії, розвиток добровільного страхування, продаж у кредит об'єктів тривалого використання для малозабезпечених верств населення, безкоштовне (або пільгове) надання земельних ділянок, адресна допомога незаможним групам і родинам, об'єднання фінансової та натуральної допомоги тощо. Хоча всі ці заходи завжди важливі в інноваційному суспільстві, вони особливо актуальні під час кризових станів, тому їх слід максимально використовувати в нашій країні в теперішній час. Так як наразі українська держава не в змозі забезпечити всеохоплюючу підтримку всім потрібним групам населення, розвиток вітчизняної добродійності в соціальній підтримці незаможних набуває реального значення в сучасному інноваційному суспільстві [37].

Розглянемо досвід Швеції та Німеччини, які мають результативну систему соціального захисту окремих категорій населення. Обидві країни майже одночасно законодавчо затвердили сферу соціального захисту населення. Моделі соціального захисту населення обох країн значно різняться. У Німеччині застосовується континентальна модель соціального захисту, основою якої є соціальне страхування. Швеція застосовує скандинавську модель, засновану на ідеології «Домівка для народу», основним принципом якої є універсальність, тобто охоплення всіх верств населення. Кожен громадянин, незалежно від свого соціального статусу, бере участь в його фінансуванні і вносить відповідний внесок у свій дохід. Держава бере на себе функцію перерозподілу соціальних допомог від заможних людей до найбільш вразливих категорій населення. Україні необхідно застосувати найкращий досвід із світових моделей соціального захисту певних категорій населення. В табл. 3.1 наведено основні складові систем соціального захисту певних категорій населення Швеції, Німеччини та України.

Таблиця 3.1

Основні складові систем соціального захисту певних категорій населення України, Швеції та Німеччини

Україна	Швеція	Німеччина
-	Діє соціально-економічна модель «Народна домівка».	Діє соціально-економічна модель «Добробут для всіх і

		соціальна справедливість».
Розпорошена і не систематизована законодавча база.	Кодифікована і систематизована законодавча база	Кодифікована і систематизована законодавча база
Поділ соціальної системи на соціальне страхування і соціальні допомоги.	Поділ соціальної системи на соціальне страхування і соціальні допомоги. Акцент на ліквідацію безробіття і вирівнювання прибутків.	Поділ соціальної системи на соціальне страхування і соціальні допомоги. Соціальне законодавство виділено законодавчою і судовою гілкою.
Встановлено 85 пільгових категорій населення, призначається близько 12допомог. Надаються субсидії населенню на оплату житлово-комунальних послуг.	Пільгові категорії відсутні – дотримується принцип рівності, але особлива увага приділяється пенсіонерам і інвалідам. Соціальні послуги можуть надавати недержавні установи. Надаються субсидії населенню.	Пільгові категорії відсутні – основний акцент на соціальне страхування. Установи соцстрахування недержавні і некомерційні, мають юридичний статус публічно-правових корпорацій.
Затверджений мінімум страхових внесків. Значне ухилення населення від оподаткування (від 40% до 60%).	Затверджений мінімум страхових внесків. Престижність декларування своїх доходів.	Затверджений мінімум страхових внесків. Широка реклама соціального страхування, висока податкова дисципліна.

Джерело: побудовано автором за даними [38; 39; 40]

Зважаючи на те, що заробітна плата є першочерговим джерелом доходу для більшості людей, вкрай важливо проаналізувати державну політику регулювання оплати праці в Україні. Наразі найгострішою проблемою у соціально-економічних відносинах, на нашу думку, є значна розбіжність між високою вартістю життя та низьким рівнем оплати праці. Специфічною рисою українських реалій також є те, що певна частка працездатного населення, включаючи висококваліфікованих фахівців, відноситься до категорії бідних саме через низький рівень доходів від трудової діяльності. Це означає, що, навіть маючи роботу, людина фактично не може забезпечити себе на ті кошти, які їй виплачує держава або роботодавець [41].

Світова практика свідчить про те, що державне втручання у сферу оплати праці за допомогою дієвих інструментів, таких як податкові механізми та державні гарантії, є вкрай необхідними. На жаль, реформування української економіки продемонструвало негативні наслідки фактичного самоусунення держави від виконання своїх функцій у сфері гарантування гідної оплати праці, а також використання неоднозначних систем оподаткування. Важливим елементом державного регулювання оплати праці виступає податкова система, яка може суттєво впливати на фонд оплати праці підприємств. В українських реаліях назріла гостра потреба у застосуванні методів, які б збалансували процеси накопичення та споживання, стримуючи нераціональне "проїдання" доходів компаніями.

Аналіз практики зарубіжних країн свідчить про існування різних методів оподаткування коштів, спрямованих на оплату праці:

- у Болгарії застосовується система оподаткування доходу, що залежить від приросту фонду оплати праці;
- в Угорщині використовується податок на річну заробітну плату;
- у Польщі застосовується трирівнева система нарахувань, що регулює податок на понаднормативну заробітну плату та премії;
- у Чехії використовується податкове регулювання фонду оплати праці [42].

Ситуація з оплатою праці в Україні сьогодні характеризується низкою проблем та суперечностей, які потребують невідкладного вирішення. Занижений рівень заробітної плати став однією з головних причин скорочення попиту на товари та послуги, що негативно впливає на розвиток економіки загалом, що в свою чергу, призводить до підриву довіри суспільства до влади та поширення зневіри в майбутньому. Тому одним із пріоритетних завдань держави має стати стимулювання внутрішнього споживання шляхом підвищення купівельної спроможності населення.

Таким чином, зростання заробітної плати в Україні має стати ключовим пріоритетом державної політики. Це не просто питання справедливої винагороди за працю, а й потужний стимул для всебічного розвитку вітчизняної економіки.

3.2 Напрямки підвищення соціальної безпеки в сфері доходів населення

Суттєвим недоліком, що несе загрозу як соціальній так і національній безпеці у сфері доходів населення країни ж високий рівень тінізації економіки України. Тіньова економіка, яка включає в себе всі види нелегальної економічної діяльності, залишається серйозною проблемою для багатьох країн, включаючи Україну. Нелегальний обіг товарів та послуг, ухилення від сплати податків та інші форми економічних правопорушень підривають фінансову стабільність держави, знижують ефективність економічних реформ і сприяють корупції. Легалізація доходів, отриманих у тіньовому секторі, є важливим елементом боротьби з цими негативними явищами та сприяє підвищенню прозорості економіки, збільшенню державних доходів і зміцненню довіри до економічної системи.

Поширення тіньової економіки становить серйозну загрозу для ефективного функціонування національної економіки. Тіньова зайнятість та тіньові фінансові потоки наразі визнаються одними з найгостріших проблем як на глобальному, так і на національному рівнях. До основних інструментів, які використовуються для приховування фінансових потоків, належать:

- мінімізація податкових зобов'язань – платники податків свідомо занижують свої доходи або використовують незаконні схеми, щоб уникнути сплати податків;
- ухилення від сплати податків – невиконання податкових зобов'язань через ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів;

- легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом приховування походження незаконно отриманих коштів та надання їм статусу легальних;
- виведення коштів за межі України – незаконне переміщення коштів за кордон з метою уникнення оподаткування або контролю з боку державних органів.

Тіньова економіка пронизує всі сфери життя суспільства, негативно впливаючи на його соціально-економічний розвиток. Ігнорування тіньового сектору робить неможливим проведення об'єктивного економічного аналізу та прийняття ефективних управлінських рішень на макро-, мезо- та мікрорівнях. Поширення тіньової економіки суттєво підриває дієвість державної політики, а в деяких випадках робить неможливим ринкове регулювання економіки за допомогою грошово-кредитної та податкової політик. В Україні для оцінки рівня тіньової економіки розроблено Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки [43], які пропонують використовувати такі методи: «витрати населення – роздрібний товарооборот» - порівняння витрат населення з обсягами роздрібного товарообігу; фінансовий – аналіз розбіжностей між обсягами готівки в обігу та обсягами безготівкових розрахунків; монетарний – порівняння темпів зростання номінального та реального ВВП; електричний – аналіз співвідношення обсягів споживання електроенергії та офіційно зареєстрованого економічного обороту. Застосування цих методів дозволяє отримати уявлення про масштаби тіньової економіки, її вплив на різні сфери життя суспільства та визначити пріоритетні напрямки для її подолання.

Метод збитковості підприємств використовується для оцінки мінімального та максимального рівнів тіньової економіки. Згідно з затвердженими рекомендаціями, за останні роки тіньовий сектор української економіки дещо скоротився і коливається в межах 30-35% офіційного ВВП. Отримані результати підтверджують зміни розміру ВВП та динаміку тіньової економіки. Варто зазначити, що тіньовий сектор становить близько половини всієї економіки України і забезпечує роботою, доходом та соціальною підтримкою мільйони українців. Прості заборони та спроби придушити тіньову діяльність не дають бажаного результату. Одна з причин полягає в тому, що цей спосіб ведення бізнесу та отримання доходів дає владі додатковий інструмент впливу для забезпечення політичної лояльності та економічної підтримки. Це, в свою чергу, робить владу менш зацікавленою у створенні більш прозорого економічного середовища.

У 2010 році частка тіньової економіки становила 36% офіційного ВВП. У 2011 році він впав до 30% і залишався на рівні 30% з 2012 по 2013 роки. Частка тіньової економіки зросла до 36% у 2014 році, 35% у 2015 році, 33% у 2016 році, 32% у 2017 році, 29% у 2018 році та 30% у 2019 році. Масштаби тіньової економіки зросли у 2021 році порівняно з 2020 роком на 2 відсоткові пункти та досягли 32% ВВП (рис. 3.1). На фоні зростання світових ринкових цін на сировину (енергоносії та сільськогосподарську продукцію) рівень тіньової економіки у 2021 році дещо зріс, що дозволило

бізнесу знизити ризики втрати обмежених ресурсів за умов підвищення витрат виробництва. З метою створення сприятливих умов та зміцнення інституційної бази в Україні доцільно підвищити рівень захисту прав власності та ліквідності на фондовому ринку, рівень захисту прав інвесторів, здатність регуляторів реагувати на ринкові зловживання, рівень судової системи та знизити рівень корупції [44].

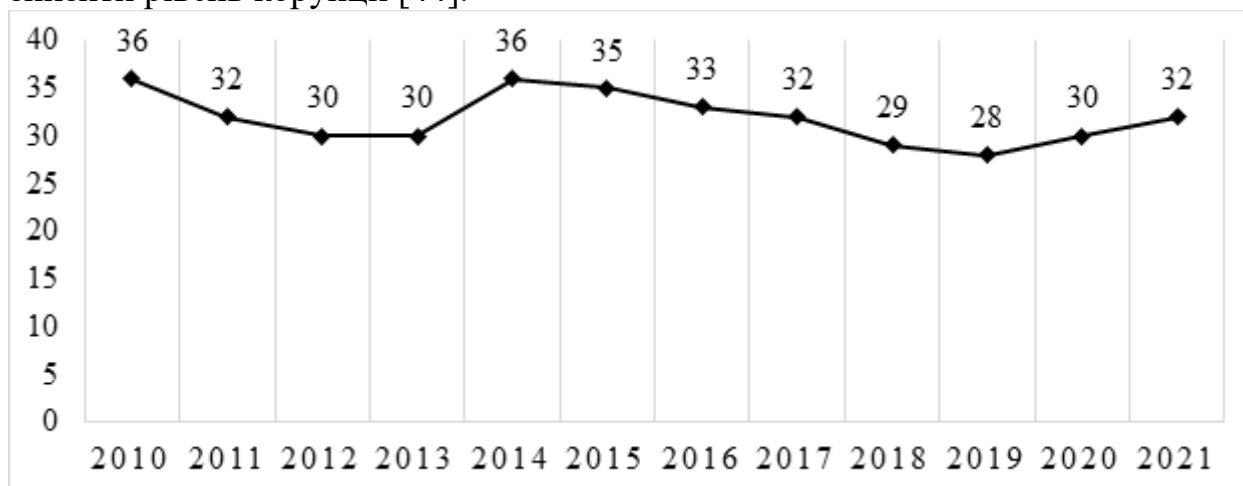

Рис. 3.1 Рівень тіньової економіки, % до обсягу офіційного ВВП
Джерело: побудовано автором за даними [44]

Під час повномасштабної війни частка тіньової економіки не зменшилася. За різними оцінками, її частка залишається на рівні 20-30% ВВП. Експерти "Економічної експертної платформи" провели дослідження, яке показало, що за перші три квартали 2023 року: 6-12% автомобільного палива продавалося без сплати податків та акцизів; 13-23% тютюнових виробів реалізовувалося без сплати акцизів; 30-47% алкоголю продавалося без сплати акцизів. Несплата акцизів та ухилення від сплати податку на доходи фізичних осіб через "зарплати в конвертах" призводять до щорічного дефіциту бюджету в розмірі 200 млрд грн. У 2022 році масштаби маніпуляцій з податковими накладними сягнули 18 млрд грн, фіктивного податкового кредиту – 16 млрд грн, а "сірого" імпорту та контрабанди – майже 100 млрд грн [45].

Поширення тіньової економіки в умовах трансформаційного суспільства стає серйозною загрозою для національних інтересів та безпеки України. Це явище веде до макроекономічних дисбалансів, структурних змін в економіці, загроз національній безпеці економіки України, що породжує об'єктивну необхідність розробки теоретико-методологічних концепцій практичної реалізації шляхів і способів визначення економіки в умовах трансформаційного суспільства. Часто ігнорування та недооцінка величин і тіньової економіки призводить до серйозних помилок у визначенні

макроекономічних показників, економічних і фінансових показників і, відповідно, у реалізації економічної політики.

Розвиток тіньової економіки є об'єктивним наслідком неефективності стратегії економічного розвитку України. Подолавши перешкоди економічного занепаду, Україна зможе стати членом ЄС, оскільки це одна із вимог вступу. Членство у ЄС дасть можливість збільшити експорт України до країн ЄС та відкриє ряд нових пілг для бізнесу. Повномасштабна російсько-українська війна створила сильний та водночас негативний вплив на економіку України та падіння рівня життя населення, при чому частка тіньової економіки суттєво зросла.

Програма USAID RANG пропонує комплексний план заходів, спрямованих на подолання тіньової економіки в Україні. Цей план включає:

- зниження податкового навантаження;
- оптимізацію процесу відшкодування ПДВ;
- впровадження відкритих публічних торгів до державних та місцевих закупівель;
- максимальне відокремлення держави від бізнесу;
- реформування судової та правоохоронної системи;
- формування ефективної національної програми боротьби з організованою злочинністю;
- удосконалення моделей електронного урядування;
- сприяння поширенню безготівкових розрахунків;
- підвищення прозорості діяльності фінансових регуляторів;
- розроблення ефективної системи повернення за кордон коштів і активів, отриманих злочинним шляхом;
- введення податку на виведений капітал тощо [46].

Для стримування розвитку тіньової економіки в Україні необхідно вжити низку заходів, у тому числі сприяти розвитку бізнес-середовищу, посилити боротьбу з незаконною діяльністю та корупцією та подальше відродження економічних секторів країни. Зі зростанням тіньових економічних відносин у суспільстві грубо порушується принцип верховенства права та виникають макроекономічні диспропорції та структурні зміни соціально-економічного розвитку, які створюють загрозу національним інтересам України.

Щоб детінізувати економіку, державі слід стимулювати легальну господарську діяльність, враховуючи інтереси підприємців. Це передбачає комплексний підхід, який зменшить тіньовий сектор – усунення причин і умов для тіньової діяльності, запобігання легалізації коштів, здобутих незаконно; створить сприятливі умови для ведення бізнесу – зниження податкового тиску, спрощення адміністративних процедур, боротьба з корупцією. Цей підхід дозволить збільшити надходження до бюджету, створити нові робочі місця, стимулювати економічне зростання, підвищити рівень життя населення.

Тіньова економіка, глибоко вкорінена в усіх сферах діяльності, постійно еволюціонує, адаптуючись до змін в оподаткуванні, регулюванні та відтоку ресурсів з легального сектору, що робить подолання тіньової економіки однією з найактуальніших проблем, адже вона заважає ефективній економічній політиці як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі. В умовах воєнного стану, для України життєво важливо досягти економічної та політичної стабільності. Це дозволить збільшити податкові надходження та інвестиції в державний сектор, створити фіскальну базу для підвищення соціальних стандартів та гарантій (мінімальна зарплата, пенсії, прожитковий мінімум, споживчий кошик), запустити механізми прискореного розвитку та підвищення добробуту населення. Досягнення цих цілей тісно пов'язане з політикою подолання корупції та нормалізації економіки [47].

На сучасному етапі державного будівництва в Україні, яка перебуває у стані війни з російським агресором, суттєво загострилася проблема формування комплексу ефективних заходів боротьби з тіньовою економікою. Розширення тіньового сектору економіки має руйнівний вплив на функціонування економіки та соціальної сфери, конкурентоспроможність вітчизняного бізнесу, довіру до влади, здійснення реформ, інтеграція в міжнародний економічний простір. З огляду на це, боротьба з тіньовою економікою стає не лише економічною, але й соціальною, політичною та національною забезпеченістю.

З огляду на євроінтеграційний курс України та необхідність виконання зобов'язань перед Радою Європи, вкрай важливо негайно створити дієві механізми подолання тіньової економіки та її коренів. Це потребує використання кращого світового досвіду боротьби з подібними негативними явищами, зокрема впровадження політико-правових, інституційних, наглядово-контрольних та інформаційно-аналітичних механізмів детінізації економіки, які зарекомендували себе в інших країнах, застосування комплексу економічних, організаційних, правових, моральних, політичних та інших інструментів впливу на прояви тіньового сектору, які спричиняють виникнення та поширення тіньових практик. Для ефективної боротьби з тіньовою економікою необхідно впровадити дієві механізми контролю, моніторингу та регулювання та розробити пропозиції щодо посилення чинних законів, а також адміністративного та податкового тиску у разі порушення правових норм.

Таким чином, проведені дослідження розкрили основні аспекти розвитку тіньової економіки в Україні та визначили особливості її подолання. Виявлено, що рівень тіньової економіки, зважаючи на воєнний стан, залишається стабільним і налічується в межах 20-30% від офіційного обсягу ВВП. Дослідження показують, що боротьба з тіньовою економікою сприятиме економічному зростанню, активному використанню внутрішнього та зовнішнього інвестиційного потенціалу, забезпечує стабільність, розвиток та безпеку національної економіки, що є надзвичайно високим у воєнний

період і в період післявоєнної відбудови України, а також ключовою умовою для членства в ЄС.

Проведене дослідження індикаторів соціальної безпеки населення України засвідчило критичне значення деяких показників, що дестабілізуючи впливає на стан безпеки в країні та, відповідно вимагає вдосконалення державної політики щодо впливу на їх. В сфері формування та розподілу доходів населення України незадовільне значення має частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня доходів, яка в 2021 р. становила 24,2% та співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення в 2021 р. сягнуло 5,3 разів, (а 5,5 разів є незадовільним показником). Це означає, що в Україні необхідно вживати заходів по підвищенню рівня доходів населення в цілому та вирішення проблем розшарування доходів населення. В умовах післявоєнного відновлення в Україні пріоритетними напрямками такого відновлення мають бути, в першу чергу, відродження виробничого потенціалу економіки та створення робочих місць.

Створення робочих місць забезпечить доходи та заощадження населення та трудовий потенціал економіки. У поточній ситуації заощадження населення більшою мірою скорочуються безробіттям і пов'язаним із ним скороченням (або зникненням) поточного доходу, ніж підвищенням цін у магазинах. Таким чином, формування пропозиції зайнятості сприятиме збереженню поточного рівня доходів громадян і запобігатиме зменшенню їх заощаджень.

«З досвіду післявоєнної відбудови Боснії та Герцеговини відомо, що ігнорування проблеми цілеспрямованого створення робочих місць призвело до довгострокової стагнації виробничої активності, виникнення хронічного безробіття, яке ще протягом 10 років після закінчення війни (у 1996-2007 рр.) зберігалось на рівні 30-40% робочої сили і досі залишається одним з найвищих в Європі (16%)» [48].

Україна не повинна стати постачальником трудових ресурсів чи повноцінним ринком збуту імпортованих товарів для інших країн.

Вважаємо, що конкретні напрями політики галузевої структури мають бути спрямовані на розвиток промислових комплексів і технологій подвійного призначення, ефективне використання наявних природних ресурсів, видобуток і переробку вуглеводнів.

Держава має широкий арсенал політичних інструментів, які можуть стимулювати створення нових робочих місць і мати мультиплікаційний ефект в економіці:

- національні інвестиції у створення нових робочих місць у пріоритетних видах діяльності;

- державно-приватне партнерство, переважно в інфраструктурному секторі;

- різні форми державної допомоги суб'єктам господарювання для створення робочих місць;

- державні гарантії за кредитами та компенсація процентних ставок за кредитами;
- державні замовлення на закупівлю товарів і послуг;
- націоналізація системно важливих компаній, яким загрожує банкрутство;
- стимулювати імпортозаміщення та локалізацію виробництва;
- сприяти перенесенню виробництва в безпечні зони;
- стимулювати трансформацію виробництва;
- вирішити проблеми логістики та транспортної інфраструктури;
- вирішувати гострі проблеми енергопостачання.

Розвиток військової промисловості та виробництва продукції подвійного призначення. Вимоги воєнного часу не дозволяють визначити пріоритети промислової політики. Виділення мізерних грошових ресурсів на зброю чи військову допомогу з боку міжнародних партнерів не триватиме вічно.

Розвиток вітчизняних промислових комплексів і продукції подвійного призначення має стати головним пріоритетом промислової політики на найближчу перспективу. Особливе занепокоєння викликають галузі ракетної техніки та виробництва переносних комплексів, безпілотників і боєприпасів.

Відновлення та модернізація промислових об'єктів є важливим пріоритетом економічної політики країни. Великі промислові підприємства не тільки забезпечують велику кількість робочих місць, але й створюють попит на супутні товари та послуги, тим самим стимулюючи підприємницький ентузіазм малих підприємств у сусідніх областях.

Відродження національної промисловості має базуватися на технологічній модернізації. Ринкові стимули не працюють у зонах високого ризику, особливо якщо існує постійна військова загроза.

Широкі інноваційні процеси вимагають відповідної національної політики для стимулювання інновацій та національного фінансування ризиків.

«Цікавий досвід ефективною інноваційної політики має Ізраїль, де в середині 80-х років було створено венчурну індустрію на основі співпраці армії та держави. Зокрема, ізраїльська програма підтримки технологічних інноваторів "Йозма" передбачає отримання державної підтримки у розмірі до 50% від необхідних для діяльності коштів. Ізраїльська армія відіграла роль кузні кадрів для технологічної сфери, а держава створила систему фондів венчурного фінансування інноваційних стартапів, включаючи залучення коштів іноземних інвесторів» [48].

Україна – країна, багата на природні ресурси. Підвищення ефективності використання потенціалу економічних природних ресурсів і формування галузей з високим ступенем переробки мінеральної продукції чи продукції сільського господарства є не лише шляхом якісної зміни структури економіки та підвищення рівня технологічної структури, а й формування великої кількості робочих місць (у тому числі в супутніх і допоміжних галузях) Значний внесок зробив потужний народногосподарський

виробничий кластер, який допоможе вирішити проблему зайнятості населення.

За даними НАН України, «найбільш перспективними галузями української економіки, які здатні забезпечити потужний економічний ефект при відповідній їх технологічній модернізації є:

- атомна енергетика, в тому числі створення елементів ядерного паливного циклу з використанням покладів урану і цирконію;
- титанове виробництво;
- літієве виробництво;
- алюмінієве виробництво;
- чорна металургія;
- важке енергомашинобудування;
- фармацевтична промисловість та виробництво медичної техніки;
- новітні нафтохімічні виробництва виготовлення органічних продуктів;
- виробництво синтетичних рідких палив (бензин, дизельне пальне тощо);
- аграрна селекція та генетика» [48].

Отже умова зростання рівня доходів в країні в післявоєнний період має стати загальний розвиток економіки, що забезпечить зростання доходів як громадян так і власників бізнесу, що збільшить податкові надходження, а відповідно і доходи бюджету країни.

Отже, ми вважаємо, що важливим напрямом удосконалення регулювання доходів населення є внесення змін до законодавчих та нормативно-правових актів щодо визначення мінімальної заробітної плати як плати на основі фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб з урахуванням сімейної складової.

Досвід застосування податкових соціальних пільг в Україні свідчить про неефективність регулювання доходів населення, оскільки є недостатній розмір заробітної плати, який дає право на їх застосування. Особливо принизливо, що працівники, які мають дітей на утриманні, не отримують значних знижок від держави на податки із заробітної плати, і в такому випадку ці сім'ї майже одразу опиняються за межею бідності. Ми вважаємо за необхідне підвищити розмір заробітної плати, при якій можна отримати податкову соціальну пільгу.

Ще один спосіб вирівняти доходи для сімей, які мають на утриманні дітей або непрацездатних, - це використання сімейного принципу оподаткування. «Крім дітей, на яких законодавством передбачено незначні податкові соціальні пільги, до утриманців можуть належати непрацездатні батьки, дружина, що перебуває у відпустці по догляду за дитиною, непрацездатні або тимчасово непрацездатні члени сім'ї, безробітні та особи, які опинилися у складних життєвих обставинах. Не викликає сумніву, що сімейне оподаткування, за якого розмір оподаткованого доходу

розраховується як середнє значення доходу працюючого члена родини (що, відповідно впливає на ставку податку) має найбільший сенс застосування в країнах, де доходи фізичних осіб оподатковуються за прогресивною шкалою, проте чинне українське законодавство має передбачати певне зменшення оподаткованої бази для осіб, на утриманні яких перебувають члени їхніх сімей» [49].

Важливим регулятором пропорції розподілу доходів громадян є впровадження прогресивної системи оподаткування доходів громадян. В Україні діє пропорційна система оподаткування, і кожен має платити 18% ПДФО незалежно від розміру зарплати. Але при застосуванні пропорційної системи оподаткування найбільше податкове навантаження лягає на доходи малозабезпечених громадян. У багатьох розвинутих країнах оподаткування населення є прогресивним, тобто ставка податку зростає разом із доходом, що дозволяє усунути регресивний характер інших непрямих податків, таких як податки на додану вартість, акцизи та митні збори, які стягуються з населення. вартість товару. Саме ці податки, пропорційні вартості товарів, придбаних будь-ким, незалежно від доходу, сплачуються державі. Таким чином, для малозабезпечених громадян фінансовий тягар більший, а частка цих неминучих витрат зменшується зі збільшенням доходу.

Тому, щоб підвищити рівень доходів і більш пропорційно розподілити їх між домогосподарствами різного складу, законодавцям необхідно внести зміни до Податкового кодексу України, зокрема:

- встановити мінімальну заробітну плату на рівні фактичного прожиткового мінімуму;
- розробка прогресивного оподаткування заробітної плати;
- визначення неоподаткованого мінімуму доходів громадян у вигляді заробітної плати на рівні мінімальної зарплати;
- суттєве збільшення податкових соціальних пільг для сімей з дітьми, які виплачуються батькам дітей, що навчаються;
- встановлення податкових соціальних пільг працівникам, які, крім дітей, мають батьків похилого віку або непрацюючого подружжя. При цьому є можливість диференціювати розміри знижок для різних категорій утриманців.

Іншою важливою сферою, у якій регулювання доходів зменшує нерівність, є забезпечення рівних можливостей. Одним із негативних наслідків нерівності доходів є недостатнє інвестування в людський капітал найбідніших домогосподарств. Надання більших можливостей для найбідніших домогосподарств інвестувати в людський капітал може підвищити економічну ефективність і зменшити невдоволення соціальною нерівністю.

Отже реалізація запропонованих напрямів впливу держави на підвищення рівня соціальної безпеки в країні сприятиме підвищенню рівня доходів в країні та сприятиме кращому соціальному захисту населення країни.

Висновки до розділу 3

1. Регулювання заробітної плати в Україні має вирішальне значення через значний розрив між високою вартістю життя та низьким рівнем заробітної плати, що призвело до того, що багато працівників, у тому числі кваліфікованих спеціалістів, живуть у бідності, незважаючи на зайнятість. Держава історично усунулася від ефективного гарантування гідної заробітної плати, що призвело до негативних економічних наслідків, і існує нагальна потреба у збалансованій системі оподаткування для підтримки зростання заробітної плати. Щоб вирішити ці проблеми, Україна повинна взяти на озброєння успішні моделі соціального захисту від таких країн, як Швеція та Німеччина, зосередившись на збільшенні внутрішнього споживання та покращенні купівельної спроможності своїх громадян через підвищення заробітної плати як ключового пріоритету державної політики.

2. Тіньова економіка в Україні становить значну загрозу інтересам і безпеці країни, що посилюється російсько-українською війною, що триває, та неефективними економічними стратегіями. Для боротьби з цією проблемою програма USAID RANG пропонує комплексний план, який включає зменшення податкового тягара, оптимізацію процесів ПДВ та підвищення прозорості фінансового регулювання. Багатоаспектний підхід необхідний для стимулювання легальної економічної діяльності, припинення незаконних дій і, зрештою, підвищення рівня життя населення при забезпеченні економічної та політичної стабільності в країні.

3. У післявоєнний період економічне зростання України повинно бути зосереджено на посиленні загального розвитку економіки, щоб збільшити доходи як громадян, так і власників бізнесу, таким чином збільшивши податкові надходження та державний бюджет. Для вдосконалення регулювання доходів необхідно внести зміни до законодавства щодо визначення розміру мінімальної заробітної плати виходячи з фактичного прожиткового мінімуму, зокрема з урахуванням потреб сім'ї, а також підвищити граничний розмір податкової соціальної пільги для підтримки сімей з дітьми на утриманні. Крім того, впровадження прогресивної системи оподаткування та забезпечення рівних можливостей для інвестування людського капіталу може допомогти зменшити нерівність у доходах і підвищити соціальну захищеність населення.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження теоретико-методологічних аспектів оптимізації структури та рівня доходів населення в Україні в контексті формування соціальної безпеки в Україні дозволяє зробити наступні висновки.

1. Доходи населення - це ключовий фактор, що визначає рівень життя людей, їхнє матеріальне становище, соціальну активність та економічну безпеку, дослідження доходів населення є одним з найактуальніших питань сучасної економічної науки. Класифікуються доходи населення за формами отримання, за джерелами формування, за часом отримання, за суб'єктами отримання;

2. Серед факторів, що впливають на рівень та структуру доходів населення існують фактори особистого рівня, фактори рівня роботодавця, фактори макроекономічного рівня. Невеликі відмінності в доходах можуть стимулювати економічний розвиток. Високий рівень нерівності перешкоджає економічному зростанню, послаблює стимули до праці та знижує продуктивність праці, погіршує становище вразливих верств населення, збільшує соціальні виплати та бюджетні витрати, може призвести до соціальних конфліктів;

3. Доходи населення України протягом 2018-2021 років зростали, що свідчить про покращення добробуту населення, проте через повномасштабне вторгнення росії до України неможливо дати повну оцінку динаміці та структурі доходів населення України;

4. Серед основного впливу війни на доходи населення варто відмітити зростання безробіття, падіння доходів, зростання бідності, невизначеність щодо майбутнього, втрата заощаджень, втрата майна;

5. Серед основних проблем зростання безробіття, у тому числі серед внутрішньо переміщених осіб, скорочення робочих місць внаслідок війни, зниження рівня зайнятості на підприємствах, тінізація ринку праці, неготовність роботодавців наймати представників вразливих груп населення. Серед перспектив можемо відмітити наступне: відновлення економіки та створення нових робочих місць, повернення внутрішньо переміщених осіб до місць постійного проживання, збільшення державної підтримки ринку праці, заохочення роботодавців до найму представників вразливих груп населення;

6. Державна політика регулювання доходів населення є ключовим елементом соціально-економічного розвитку країни. В Україні спостерігається значна диференціація за рівнем матеріального забезпечення різних верств населення. Існують два основних методи регулювання рівня життя населення: індексація та компенсація. Україна може запозичити досвід розвинених країн, таких як Швеція та Німеччина, які мають результативні системи соціального захисту.

Встановлено, що першочерговим кроком щодо зміцнення соціальної безпеки в Україні повинно стати забезпечення зростання рівня доходів за рахунок розвитку економіки в післявоєнний час. Для цього держава має певний арсенал інструментів:

- національні інвестиції у створення нових робочих місць у пріоритетних видах діяльності;

- державно-приватне партнерство, переважно в інфраструктурному секторі;

- різні форми державної допомоги суб'єктам господарювання для створення робочих місць;
- державні гарантії за кредитами та компенсація процентних ставок за кредитами;
- державні замовлення на закупівлю товарів і послуг;
- націоналізація системно важливих компаній, яким загрожує банкрутство;
- стимулювати трансформацію виробництва;
- вирішити проблеми логістики та транспортної інфраструктури;
- вирішувати гострі проблеми енергопостачання.

7. Тіньова економіка залишається серйозною проблемою для України, становлячи близько 20-30% від офіційного обсягу ВВП. Поширення тіньової економіки негативно впливає на макроекономічні показники, конкурентоспроможність вітчизняного бізнесу, довіру до влади та інтеграцію в міжнародний економічний простір. Існують численні фактори, які сприяють розвитку тіньової економіки, такі як високий рівень податків, складність ведення бізнесу, корупція та недосконалість законодавства.

8. Розроблено рекомендації щодо удосконалення механізму регулювання доходів населення України. Запропоновано, з метою більш пропорційного розподілу доходів між домогосподарствами, особливо, для тих, що мають різний родинний склад, необхідно внести зміни до Податкового кодексу України, зокрема:

- розробити та запровадити прогресивну шкалу оподаткування заробітної плати;
- суттєво збільшити розмір податкових соціальних пільг для сімей з дітьми; їх поширення на батьків дочок і синів доти, до поки вони навчаються;
- встановлення податкових соціальних пільг для тих працівників, які мають на утриманні, крім дітей, літніх батьків, або з поважних причин, не працюючих членів подружжя. При цьому можна диференціювати розмір пільги для різних категорій утриманців.

Зростання рівня доходів населення та зниження рівня їх диференціації призведуть до зниження рівня бідності, особливо серед працюючих, зменшення «відпливу» кваліфікованих працівників із профільних секторів, до зниження зовнішньої трудової міграції. Відповідно, отриманий синергетичний ефект сприятиме підвищенню якості трудових ресурсів, зростанню платоспроможності населення та, відповідно — внутрішнього ринку, зменшення бюджетних витрат на соціальні трансферти, зростання внутрішніх інвестицій, гарантування прав громадян (на якісну медичну допомогу, освітні послуги, судовий захист).

Реалізація запропонованих напрямів впливу держави сприятиме зміцненню соціальної безпеки в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Саввов А. А. Доходи населення України та їх динаміка. *Формування*

ринкових відносин в Україні. Вип. № 2. 2009. с. 121-126.

2. Баланда А. Л. Диференціація населення України за рівнем доходів та її вплив на соціальну напругу. *Вісник БУМіБ*. Вип. № 4(4). 2008. с.91-95.

3. Панчишин С., Савлук М. Доходи та заощадження в перехідній економіці України. Львів. 2003. с. 406

4. Гудима О. В. Шляхи удосконалення доходів і видатків населення. *Держава та регіони*. Вип. № 4. 2008. с. 42-46.

5. Гвелесіані А. Г. Диференціація грошових доходів населення: аналіз, прогноз та механізм регулювання: монографія. Київ. 2008. 155 с.

6. Позднякова Л. О., Гриценко Н. В. Управління трудовим потенціалом: Конспект лекцій. Харків: УкрДУЗТ, 2019. Ч. 2. 74 с.

7. Економічна сутність оплати праці. URL: http://uareferat.com/Економічна_сутність_та_форми_оплати_праці

8. Попрозман О. І. Засоби державного управління розвитком соціальної інфраструктури України. *Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.-дослід. екон. ін-ту*. Вип. № 1(176). Київ. 2016. с. 13–18.

9. Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навч. посіб. 2-ге вид. переробл. та допов. Київ: Центр учб. л-ри, 2009. 688 с.

10. Мусієнко В. Д. Вплив рівня доходів населення на розвиток трудового потенціалу суспільства в умовах кризи. *Формування ринкових відносин в Україні*. Вип. № 11. 2009. с. 25–28.

11. Чурбанов К.Р., Пушкар О.І. Диференціація розподілу доходів як фактор впливу на економічний розвиток країни. URL: <http://archive.nbu.gov.ua/portal>

12. Юрчик Г. М., Самолук Н. М. Доходи населення: теоретичний аспект, структурно – динамічні характеристики формування в Україні. URL: <https://visnyk.nuwm.edu.ua/index.php/econ/article/view/ve4202220>

13. Дучинська Н.І. Диференціація доходів домашніх господарств в умовах ринкової економіки. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасний стан та проблеми розвитку статистики, обліку та аудиту в умовах глобалізації»*. Дніпропетровськ, 2015. 146 с.

14. Гудима О.В. Шляхи удосконалення доходів і видатків населення. *Держава та регіони*. 2018. № 4. С. 42–46.

15. Шевяков А.Ю. Оцінка структури грошових доходів населення України методом декомпозиції коефіцієнта Джині. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 153–161.

16. Бригадир В. О. Диференціація населення країн ЄС за рівнем доходів. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. Вип. 2. С. 12–17.

17. Васильченко В. С., Гриненко А.М., Грішнова О.А. Управління трудовим потенціалом: Навч. посіб., Л.П. Керб. К.: КНЕУ, 2005. 403 с.

18. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 24(2). С. 58-63

19. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України №1277 від 29.10.2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

20. Вінічук М.В., Наконечна Н.В. Економічна безпека держави: соціально-економічний вимір: Навчальний посібник. Львів, Ліга-Прес: 2017. 322 с.

21. Гетьман О. О. Інноваційний механізм регулювання ринку праці : монографія. Дніпропетровськ, УМСФ, 2016. 328 с.

22. European Code of Social Security Short Guide, Prepared by Jason Nickless, French edition: Code Européen de sécurité sociale, Vade-mecum, Council of Europe Publishing, Strasbourg, Council of Europe, May, 2002, 81 p., URL : http://www.coe.int/t/dg3/socialpolicies/source/socialsecurity/shortguide_en.pdf

23. FAQs, Official Social Security Administration Website. URL : <https://www.ssa.gov/history/hfaq.html>.

24. Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни: Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення 20.03.2024)

25. Державна служба статистики України. Статистичний щорічник України 2022 рік. Київ, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf

26. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. Мінімальна заробітна плата. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

27. Укрінформ. В Україні торік середня заробітна плата становила 17 442 гривні – Держстат. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3835548-v-ukraini-torik-seredna-zarobitna-plata-stanovila-17-442-griven-derzstat.html>

28. Укрінформ. В Україні середня заробітна плата зросла на 22,5%. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3870946-v-ukraini-seredna-zarobitna-plata-zrosla-na-225-derzstat.html>

29. Центр економічної стратегії. Трекер економіки України під час війни. URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>

30. Дорослий погляд на світ. Фінансово-економічні наслідки війни. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/550614_finansovoekonomichni_naslidki.html

31. Слово і Діло. Як змінювався рівень бідності в Україні. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/05/04/infografika/ekonomika/yak-zminyuvavsyariven-bidnosti-ukrayini>

32. Новини live. Як змінилися доходи українців під час війни — оцінка Світового банку. URL: <https://economics.novyny.live/iak-zminilisia-dokhodi-ukrayintsiv-pid-chas-viini-otsinka-svitovogo-banku-165755.html>

33. Національний банк України. Макроекономічний та монетарний огляд (березень 2024 року). URL:

<https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-berezen-2024-roku>

34. Новини live. Зростання доходів українців — Нацбанк назвав головні джерела. URL: <https://finansyst.novyny.live/zrostannia-dokhodiv-ukrayintsiv-natsbank-nazvav-golovni-dzherela-157630.html>

35. РБК-Україна. Держстат уточнив дані щодо економіки та доходів українців під час війни. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/derzhstat-utochniv-dani-shchodo-ekonomiki-1704090667.html>

36. Пенсійний фонд України. Дані про середній розмір пенсійної виплати. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>

37. Рябініна О. В., Харламов М. І. Соціальний захист малозабезпечених верств населення в інноваційному суспільстві. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16318/1/%D0%A0%D1%8F%D0%B1%D1%96%D0%BD%D1%96%D0%BD%D0%B0%2C%20%D0%A5%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%E2%80%94%20%D0%BA%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%8F.pdf>

38. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17/page#Text> (дата звернення 14.05.2024)

39. Система соціального забезпечення у Німеччині. URL: <https://migrant.biz.ua/nimechina/zhittya-de/sotsialne-zabezpechennia.html>

40. Мельник С. В. Шведський досвід формування та реалізації політики соціального захисту та страхування. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2008/10/114-126_no-4_vol-27_2008_UKR.pdf

41. Ребенок Д. В., Хмелевський С. М. Проблеми та перспективи оплати праці в галузі освіти. URL: <http://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/26120/%D0%A0%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%BA%20%D0%94.%20%D0%92..pdf?sequence=1&isAllowed=y>

42. Глущенко О. В. Державна політика регулювання заробітної плати в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. Сучасний рух науки: тези доп. XI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 8-9 жовтня 2020 р. Дніпро, 2020. Т.1. 440 с.

43. Про внесення змін до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня тіньової економіки: Наказ від 20.01.2021 № 104. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ME210027> (дата звернення 18.05.2024)

44. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2021 році. URL: <https://www.me.gov.ua/ocuments/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinvoiiE-konomiki>

45. Оцінка рівня тіні по галузях. Економічна експертна платформа. 2023. URL: <https://economics.org.ua/index.php/nasha-robota/dashbord>

46. Інформаційний бриф: Протидія тінзації економіки. Червень, 2022. № 19. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00ZKWX.pdf

47. Суворова С. Г., Кульганік О. М. Тіньова економіка в Україні: стан та шляхи подолання. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. Вип. № 8 (08). с.168-172.

48. Данилишин Б. Як не повторити помилок інших країн в процесі післявоєнної відбудови України? *Економічна правда*. 2022. 1 вересня. URL : <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/1/691022/>

49. Коломієць О.О. Фактуальні проблеми реформування оподаткування доходів фізичних осіб в Україні (2019 р.) URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B5%20%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_0.pdf

Додаток А

Значення індикаторів соціальної безпеки для нормування

№	Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
		X ^L _{крит}	X ^L _{небезп}	X ^L _{нездв}	X ^L _{здв}	X ^L _{опт}	X ^R _{опт}	X ^R _{здв}	X ^R _{нездв}	X ^R _{небезп}	X ^R _{крит}
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1	Частка населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими 75 % медіанного рівня загальних доходів, %						18	20	23	25	30
2	Відношення середньомісячної номінальної заробітної плати до прожиткового мінімуму на одну працездатну особу, разів	1,5	1,8	2	2,5	3					
3	Відношення середнього розміру пенсії за віком до прожиткового мінімуму осіб, які втратили працездатність, разів	1	1,5	1,5	1,75	2					
4	Співвідношення загальних доходів 10 відсотків найбільш та найменш забезпеченого населення, разів						4,5	5	5,5	6	7

5	Частка витрат на продовольчі товари в споживчих грошових витратах домогосподарств, %						20	25	30	40	50
6	Сума несплаченої заробітної плати станом на 1 січня (1 липня) до фонду оплати праці за грудень (червень) звітного року, відсотків						0	0,5	2,5	5	10
7	Рівень злочинності (кількість злочинів на 100 тис. осіб населення)						1000	1100	1200	1300	1400

Продовження додатку А

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
8	Рівень зайнятості населення у віці 15 - 70 років	50	53	55	58	60					
9	Відношення середньомісячної заробітної плати, нарахованої в середньому за годину, у країнах ЄС-27 та в Україні, разів						0	2	3	4	5
10	Відношення середньої вартості 1 кв. метра загальної площі житла до середньомісячної заробітної плати, разів					1	1,5	2	3,5	5	6

Джерело : [19]